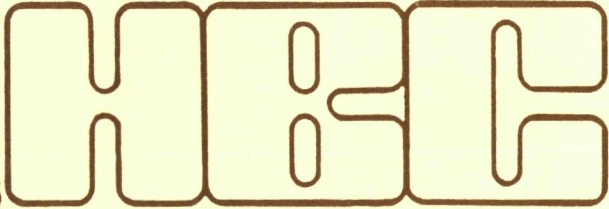
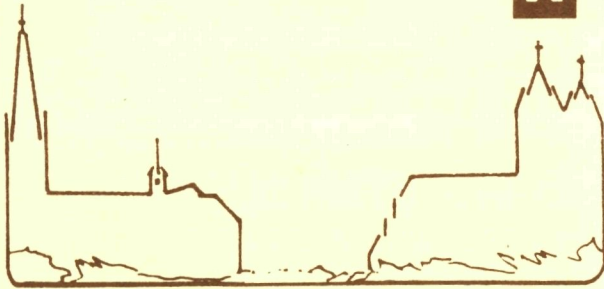


AA - KRONIEK

Uitgave van de Heemkondekring Budel en Cranendonck



HEEMKUNDEKRING



BUDEL EN CRANENDONCK

INHOUDSOPGAVE AA-KRONIEK JAARGANG 7 (1988)

Artikel	Schrijver(s)	blz.
Nr. 1 (maart)		
Van de redactie	Redactie	2
De doel bij café 't Groenewoud in de Heikant	H. Jaspers	3
Sigarenmaken in Budel tot 1987 (I)	M. van Dooren	8
De drie wielervedbanen en het wielrennen in Soerendonk	H. Jaspers	17
Over "Haoreenkelen", "Boem-Kauwelil" en "Schaopekop"	H. Jaspers	25
Straatnamen (XVIII) *)	H. Jaspers/J. Biemans	28
Nr. 2 (juli)		
Speciaalnummer ter gelegenheid van het 40ste heemkundig werkkamp van de Stichting Brabants Heem in Budel en Maarheeze.		
Van de redactie	Redactie	48
Voorwoord voorzitter heemkundekring "Budel en Cranendonck"	C. Hendrix	49
De werkgroep "Budel en Cranendonck grenze(n)loos"	Werkgroep	50
Voorwoord burgemeester van Budel	Th. Wijte	51
Voorwoord burgemeester van Maarheeze	A. de Jong-Craje'	52
De standaard van Brabants Heem	C. Leijten	53
40 jaar heemkampen	C. Leijten	54
Bij het 40e werkkamp van Brabants Heem	Th. van de Ven	55

Programma heemkundig werkkamp 1988	Werkgroep	56
Geschiedenis van Budel c.a. en Maarheeze c.a.	J. Biemans	58
De gemeentewapens in ons heemgebied	Werkgroep	73
Het eerste werkkamp in Budel- Maarheeze in 1959	H. Jaspers	76
De proefboerderij "Cranendonck"	Werkgroep	80
Poppentoonstelling in het Schepenhuis	Werkgroep	81
De legerplaats en de Duitse wijk in Budel	H. Jaspers	83
Fietstocht heemkundig werkkamp donderdag 4 augustus 1988	Werkgroep	89
Bezienswaardigheden fietstocht donderdag 4 augustus 1988	Werkgroep	93
Fietstocht heemkundig werkkamp vrijdag 5 augustus 1988	Werkgroep	101
Bezienswaardigheden fietstocht vrijdag 5 augustus 1988		104
Bezienswaardigheden looptocht Budel vrijdag 5 augustus 1988	Werkgroep	113

Nr. 3 (oktober)

Van de redactie	Redactie	129
Nogmaals de doel in de Heikant	H. Jaspers	130
Geslaagd jubileumwerkkamp	Th. van de Ven	132
Indrukken van het heemkundig werkkamp 1988	F. Brons-Kalsbeek	136
Clublied voetbalclub S.S.S.	H. Jaspers	139
Archeologisch overzicht van de gemeenten Budel en Maarheeze	G. Beex	141
"Achter Gastel ligt de heemkunde voor het oprapen"	H. Jaspers	151
De grenspaal "De Oude Meulenstat (van Hugten)"	J. Biemans	158
Het wegkapelletje in Budel-Dorplein	H. Jaspers	167

Nr. 4 (december)

Van de redactie	Redactie	170
Smokkeldrama te Budel	H. Jaspers	171
(De bouw van) Budels "huis der wijzen", ofwel onze dorpschool, in de 18e eeuw	H. Boks	178
Gedichten van Helena Bartels met heemkundige informatie	H. Jaspers	193
Gastelse jeugd op bezoek in het Schepenhuis te Budel	H.Vos/M. van Mierlo	211
Het Vermeulen-orgel in de kerk te Soerendonk	J. Biemans	213
Het interneringskamp in Dorplein	H. Jaspers	224

*) Overzicht rubriek straatnamen

Straatnaam	Plaats	Blz.
Kerkstraat	Maarheeze	32
Kuilenweg	Gastel	28

AA-KRONIEK

7e Jaargang nr. 1

Maart 1988

ISSN-NR.: 0920-2757

De Aa-kroniek verschijnt vier maal per jaar en is een uitgave van de Heemkundekring "Budel en Cranendonck".

Deze vereniging, in 1957 opgericht, houdt zich bezig met heden en verleden, flora, fauna, taal, landschap, bodem, cultuur etc. van Budel, Budel-Dorplein, Budel-Schoot, Gastel, Maarheeze en Soerendonk (N.Br.).

De Aa-kroniek staat onder redactie van:

J. Biemans	Akkerstraat 2	6026 EE Maarheeze
M.v.Dooren	De Smeelen 19	6021 VA Budel
H.Jaspers	Past.Lemmensstraat 7	6023 AG Budel-Schoot

Secretariaat Heemkundekring:

J.v.Heeswijk	Rozenpad 6	6026 CH Maarheeze
--------------	------------	-------------------

De Aa-kroniek is voor iedere belangstellende verkrijgbaar: een los nummer kost f. 3,-, de kosten per jaargang zijn f. 7,50 voor kringleden (deze betalen het abonnement bij het lidmaatschap van de heemkundekring: f. 32,50), f. 10,- voor niet-kringleden en f. 17,50 voor postabonnees.

Bankrekening Rabobank Budel 1095.67.188 (gironummer van de bank 1080904).

INHOUD	Blz.
Van de radaktie	2
De doel bij cafe 't Groenewoud in de Heikant - H.Jaspers	3
Sigarenmaken in Budel tot 1987 (I) - M.v.Dooren	8
De Drie wielerbanen en het wielrennen in Soerendonk - H.Jaspers	17
Over "Haoreenkelen", "Boem-Kauwelil" en "Schaopekop" - H.Jaspers	25
Straatnamen (XVIII)	28
Kuilenweg Gastel - H.Jaspers	
Kerkstraat Maarheeze - H.Jaspers	

VAN DE REDACTIE

Als U dit leest hebt U het eerste nummer van de Aa-kroniek van jaargang nummer 7 in de hand met een gevarieerd aanbod van interessante artikelen. Bovendien heeft U kunnen zien dat de Aa-kroniek een nieuw jasje heeft gekregen. Het logo is ontworpen door Fons Labohm uit Maarheeze.

Het tweede nummer van deze jaargang zal een speciaal nummer worden, dat gewijd is aan het heemkamp, dat dit jaar in augustus door onze heemkundekring "Budel en Cranendonck" zal worden georganiseerd.

Binnen in dit nummer vindt U weer de inhoudsopgave van jaargang nummer 6, 1987.

Een verenigingsfoto van een kruisboogdoel uit de Heikant in Budel was voor Harrie Jaspers aanleiding om, vooral over de plaats van handeling, het een en ander op papier te zetten.

Sigaren werden vroeger vaak thuis of in kleine fabriekjes gemaakt. Ook in Budel gebeurde dat. Martien van Dooren heeft een en ander onderzocht. In zijn artikel kunt U hier meer over lezen.

In de 20er en 30er jaren kende de wielersport in onze omgeving een relatief zeer grote populariteit. Harrie Jaspers ging voor Soerendonk op onderzoek uit en ontdekte tot zijn verbazing dat hier zelfs drie wielerveerbanen "in bedrijf" zijn geweest.

Haoreenkelen, Boem-Kauwelil en Schaoepokop zijn typische woorden uit onze omgeving, die vroeger algemeen bekend waren. Tegenwoordig hoort men deze niet meer. Harrie Jaspers vertelt U er meer over.

In de rubriek Straatnamen neemt Harrie Jaspers U mee naar de Kuilenweg in Gastel en vertelt U over het gebiedje tussen dit weggetje en het St. Cornelisplein. Jac Biemans wandelt nog steeds door de Kerkstraat in Maarheeze, waar hij lange tijd met U stilstaat op de plaats waar eens het gemeentehuis stond en bij het voormalige boterfabriekje.

De redactie wenst U een mooi voorjaar toe, waarbij U zich op de slechte dagen toch niet hoeft te vervelen, maar kunt genieten van hetgeen de Aa-kroniek U te vertellen heeft.

DE DOEL BIJ CAFE 'T GROENEWOUD IN DE HEIKANT

Inleiding

Onlangs was ik bij Toon Roost, die mij een foto liet zien waarop een aantal mensen stonden met een kruisboog bij een doel. Hij wist dat de foto was genomen in de Heikant in Budel en kende ook nog enkele mensen van de foto. Hij dacht dat Tjeuke Jacobs hier ook nog wel het een en ander over kon vertellen.

Voor mij was dit de aanleiding om over de foto en de plaats waar deze genomen was, voor zover mogelijk, wat meer te weten te komen en op papier te zetten.

De Doel

De voornamelijk hardwerkende boerenbevolking en zinkarbeiders in onze omgeving hadden in het begin van deze eeuw enkel de zon- en feestdagen voor hun verzetje, voornamelijk in en rond cafe's. De kasteleins zorgden ervoor dat er door middel van sport en spel wat afleiding te vinden was naast het borreltje en het buurten aan de toeg of aan een tafel.

Zo was er op veel plaatsen ook de "pikdoel", waarop men schoot met handboog of kruisboog (later ook met de buks):

Winkelmolen verhaalt in zijn boek enkel over de doel "Buitenlust", die in 1917 van L. Rooymans (nu cafe De Meulen) werd overgeplaatst naar de tuin van J. Sak en na het afbreken van de kiosk en tuin aldaar naar cafe "De Wielerbaan".

De doel op onderstaande foto wordt niet vermeld.

Op de foto is duidelijk te zien dat men hier te maken heeft met een doel, waarbij geschoten werd met de kruisboog. De kruisboog is een boogschiettuig waarvan de reep en de pees een kruis vormen met een vast gedeelte (de lade) waarop de pijl wordt gelegd.

Via de bovengenoemde zegslieden kwam ik er achter waar de doel was geweest en de namen van de personen op de foto.



Staande van links naar rechts: Sjef Jacobs (kleine jongen), Willem Verbeek, Frans Corstjens, Nol Feijen, Toon Roost, Leo Jacobs en Graad Rijnders of Nol Fransen.

Zittend: Van Kessel, Vic Gerrits, Sjef Duisters, Jo Jacobs (de kleine voor de kruisboog), Driek Roost en Tinus van de Putten.

Helemaal boven: onbekend.

De kleine van de foto, Sjef Jacobs, is de enige persoon van de foto die nog in leven is.

Tjeuke Jacobs weet dat de foto is genomen bij hen achter het huis toen de Doel geopend werd, hetgeen ook te zien is aan de versieringen. Dit moet geweest zijn tijdens de Eerste Wereldoorlog.

De Doel was gevestigd in de Heikant, daar wat nu is Fabrieksstraat 85. Het zijn dan ook enkel mensen, die toentertijd in de Heikant woonden, een echte buurtclub dus. Hoe lang de vereniging bestaan heeft, is niet bekend. Ook op het archief bij de gemeente is over deze vereniging niets te vinden.

Het huis

Het huis met schuur is gebouwd in plusminus 1895. De eerste bewoner was Lei Jacobs die was getrouwd met Plessers uit Peer, België. Het huis is hier, op deze vrij eenzame plaats, bewust gebouwd om er een café uit te baten. Waarom dan wel op deze plaats? Vanaf 1892 namelijk werd de Zinkfabriek gebouwd, zodat hier veel mensen vanuit Budel langs kwamen om op de "Zink" te gaan werken.

Deze fabrieksarbeiders hadden relatief meer te verteren dan de boerenarbeiders. De familie Jacobs heeft hier gewoond tot 1919, toen ze naar Eindhoven vertrok.

In 1919 werd het huis e.d. overgenomen door Sjef Duisters, die als bijnaam had "Sjef van de Kernel", zoals iedereen hem kende. Deze bijnaam is waarschijnlijk afkomstig van een vroegere "dienst" van vader of grootvader bij de schutterij of leger, waar deze kolonel of iets dergelijks was, wat is verbasterd tot "Kernel". Hij was getrouwd met Bertha Coone (Bertha van Sjef van de Kernel). Sjef Duisters overleed in 1927, waarna Bertha in 1928 hertrouwde met Johannes Driessen. Uit het eerste huwelijk werden zeven en uit het tweede nog drie kinderen geboren.

To Duisters, de dochter, die ook altijd het café heeft gedaan en later, na de dood van haar moeder, in 1963, de zaak op haar naam kreeg, weet nog te vertellen dat er 's morgens vroeg om zes uur al klanten kwamen om een paar borreltjes te pakken. Dat waren dan meestal zinkwerkers die de nacht hadden gehad en hier een "slaapmutsje" kwamen pakken. Ook als er "consum" (14 daagse afrekening op de Zink) was geweest, was het een drukte van belang en werd er afgerekend wat er in de voorgaande tijd op de pof "gebruikt" was. Hoewel ze er nog geen vergunning voor hadden werden er in die tijd meer borrels verkocht, dan in de tijd dat ze wel vergunning hadden.

In latere tijd is er ook een kegelbaan bij gekomen, terwijl vooral in de latere tijd veel gekaart werd.

Het cafe had ondertussen ook een naam gekregen nl. "Cafe 't Groenewoud". To weet nog dat als d'n ouwe Vis (dokter Visschers) binnenkwam hij altijd zong: "In 't Groenewoud, In 't stille woud . . . Toen de "Witte Brigade" de trein in 1944, bij hun in de buurt hadden laten ontsporen, was er natuurlijk een grote toeloop van volk, die allemaal kwamen kijken. De Duitsers zetten echter in korte tijd de hele buurt af. Iedereen werd om de "Ausweiss" gevraagd en ook in het cafe met nogal wat volk binnen, kwamen ze met getrokken pistool. De omsingeling duurde tot ongeveer 4 uur in de namiddag. Even daarna kwamen de krijgsgevangenen van de trein (plusminus) 800 in getal) de buurt in om hun dorst te lessen en ze dronken op enkele plaatsen de put finaal leeg.

Zoals bekend werden die dag en avond de verschrikkelijke moorden



Café 't Groenewoud in de Heikant te Budel.

gepleegd op de zes Budelse jongens (zie Aa-kroniek 5 (1986), 1). To heeft het café gedaan tot ze samen met vader op 5 september 1973 eruit ging. Het café werd overgenomen door J. Blöte, die hier nog enkele jaren café heeft gehad.

In 1979 werd het schuurtje, dat op de foto nog te zien is, afgebroken. In 1974 is J. Blöte hier begonnen met een kruidentuin, die in 1977 is vergroot. Deze kruidentuin "De Heikant" ligt hier nog steeds, daar waar vroeger met de kruisboog op de doel geschoten werd.

Bronnen: Mondelinge informaties van Tjeuke Jacobs en Toon Roost, beiden uit Budel-Schoot en J. Blöte en Mevrouw To Duisters beiden uit Budel.

H. Jaspers

SIGARENMAKEN IN BUDEL TOT 1987 (I)

Dit artikel bestaat uit een drietal hoofdstukken nl.

1. Een algemene inleiding.
2. Sigarenfabriekjes in Budel en Budel-Schoot.
3. De Willem II-fabriek in Budel.

1. Een algemene inleiding: Sigarenmaken van huisvlijt tot fabrieksarbeid.

Allereerst wil ik beginnen met een stukje geschiedenis.

Tabakskerverrijen kende men in Noord-Brabant al in de 17de eeuw. Gebrek aan grondstoffen en het staatsmonopolie op tabak deed in de Franse tijd de tabaksnijverheid achteruit gaan. Vooral na 1830 begon de produktie van sigaren. De goeode burgers konden zich vooral in de 19de eeuw sigaren veroorloven.

Dit had tot gevolg dat het handwerk, want dat bleef het tussen 1830 en 1920, een aparte plaats ging innemen in de huisindustrie. Doordat tussen 1850 en 1900 het sigarenverbruik zich vertienvoudigde had dit grote gevolgen voor de thuiswerkers en de opkomst van de tabaksfabriekjes.

Men moest het eindprodukt beter in de gaten houden en de concurrentie werd heviger. De sigarenmakers: mannen, vrouwen en kinderen brachten hun eigen spulletjes mee naar de fabriek om er op dagen stukloon te werken. Er waren in Noord-Brabant 180 grotere en kleinere fabrieken, die van snuif- en pijptabakbereiding overgingen op het maken van sigaren. Een kort overzicht van het aantal werknemers:

<u>Jaar</u>	<u>Aantal werknemers</u>
1849	321
1859	788
1899	4013
1899 - 1939	5489 - 14409

Tijdens maar vooral na de Tweede Wereldoorlog had de mechanisering van de produktie haar intrede gedaan. De huisindustrie was praktisch geheel verdrongen op een enkele "eigenwerker" na.

De kleine sigaartjes kwamen vooral na de Tweede Wereldoorlog.

Na 1957 werd de pers-keer-en droogmachine ingevoerd, dit leidde tot nieuwe produktievormen en vermindering van arbeidsplaatsen. Houten vormen waren niet meer nodig.

In 1960 werd een geprepareerd tabakslint voor het opdekken van het omblad ingevoerd dat arbeidsbesparend werkte en het produktietempo opschroefde. Vanaf de 70er jaren kon men het dek- en omblad machinaal stansen. Tot zover het algemeen gedeelte.

2. Sigarenfabriekjes in Budel en Budel-Schoot.

Roothans-"Roothaantjes" in het Schutsstraatje te Budel.

Rond 1905 richtten 2 broers een sigarenfabriek op in het Schutsstraatje. Het waren Jean en Jozef (Sjefke) Roothans. Jean, de oudste, geboren 24-2-1883 en overleden 25-3-1934 veranderde later van werk. Hij was van 1909-1934 nl. gemeenteontvanger en tevens boekhouder op de Zinkfabriek.

Sjefke ging wel door en breidde uit tot een tiental arbeiders. De sigaren moesten ook aan de man gebracht worden, daarom werd Driek van de Broek als vertegenwoordiger aangesteld. Hij moest er deftig uitzien vond de fabrikant. Van deze laatste moest hij altijd manchetten dragen. Vandaar zijn bijnaam: "Manchetten Driek".



Roothans-"Roothaantjes" in het Schutsstraatje,
nu "Bucofa-Shop" te Budel.

Ze hadden verschillende werknemers o.a.: W. Faassen, Sjef en Harrie Neeskens, Driske en Jan Huybers, Gradje Hensen, Pierre Neyssen.

Sjefke fabriceerde sigaren die bekend waren onder de naam: Roothaantjes. Hij fabriceerde sigaren tot ongeveer 1930.

Hij was vrijgezel en kerkmeester. Drika Umans was zijn toegewijde dienstmaagd.

In 1936 startte Verhees er een textielfabriekje.

Maar het pand is in de Tweede Wereldoorlog nog gebruikt als distributiekantoor. Na de orlog was het weer textielfabriek.

In 1956 werd hier door L. Kwaspn "Bucofa" (Budelse Confectie Fabriek) in gevestigd. Dit bedrijf wordt nu beheerd door zijn zonen, dat gespecialiseerd is in het maken van overalls.

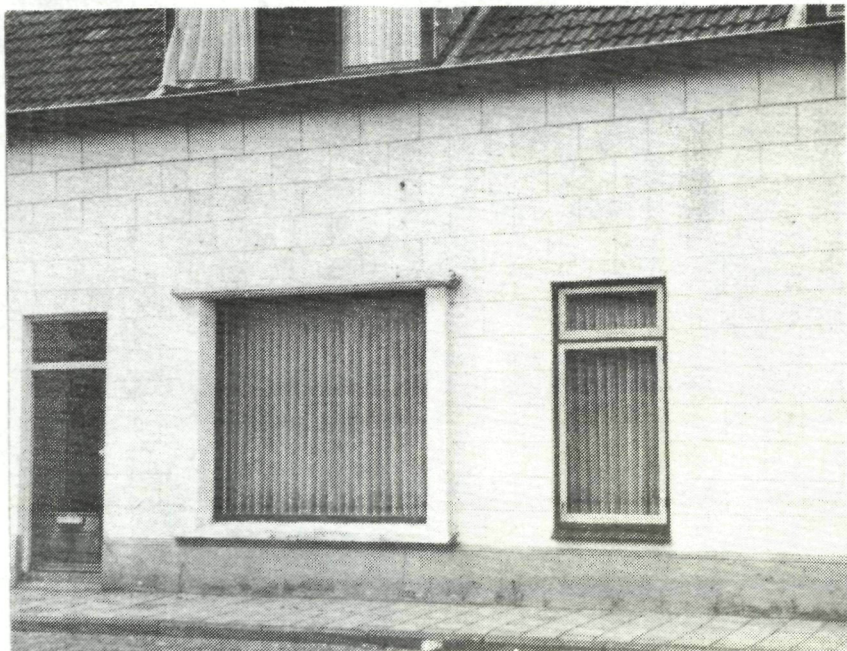
Neeskens-"Nesko's" in de Dorpsstraat 18 te Budel

Ook in de Dorpsstraat, nu nummer 18, zijn vroeger sigaren gemaakt. En wel door Harrie Neeskens. Hij werd geboren op 8-9-1894 te Nederweert. Hij begon in 1905 het vak bij Roothans in het Schutsstraatje. Hij was toen 11 jaar. Later ging hij naar Geenen aan de Grootsochoterweg. Op 13 mei 1925 trouwde hij met An Meusen.

In 1930 vertrok hij weer bij Geenen en begon als "zelfstandige" sigaren te maken in de Dorpsstraat. Onder dreven ze een winkeltje, boven was de droogkamer voor de tabak. Hij maakte zo'n 800 sigaren per dag. Hij deed ook alles zelf. De sigaren kostten toen

2 - 2 1/2 cent. Hij maakte de sigaren onder de naam "Nesco's". Hij moest ook zelf sigaren verkopen, daarvoor ging hij naar café's in de buurt en in de omgeving tot in Limburg toe. Als knecht werkte toen bij hem Pier Peer. Dit was zijn bijnaam; zijn echte naam is niet bekend.

In 1938 is hij verhuisd naar de Molenstraat 1 waar hij een café, nu café 't Hukske en weer een winkel begon. Hij huurde het pand, waar later het oud-postkantoor werd gebouwd, van Giel Lammers. In dit pand bleef hij als sigarenmaker werkzaam tot ongeveer 1948, toen hij wegens ziekte moest stoppen.



Neeskens- "Nesko's" in de Dorpsstraat te Budel.

Geenen - "Geenico's" aan de Grootshoterweg in Budel.

Het pand werd in 1914 gebouwd door een zekere Pezi uit Zwolle. In 1915 kwam Bert Geenen vanuit Bergeijk naar Budel en werd chef van het sigarenfabriekje. Volgens Bert hadden ze goed gedraaid. Op een bepaald moment hadden ze ongeveer 30 man aan het werk. In 1921 vertrok Pezi naar Amsterdam. Nu kon Bert het bedrijf overnemen. De gloriejaren zouden tot 1928 duren.

Na 1928 is de produktie achteruitgegaan, ook het personeelsbestand liep terug tot ongeveer 15 man. Allemaal oudere werknemers: Jusje Duisters, Harrie Neeskens (tot 1930), Jan en Driske Huijbers, Beijck, Peerlings, Sjang Hegge, Thomas van Lieshout, Driek van Deursen, allen uit Budel, Van Mierlo uit Soerendonk. Uit België Joep Verhoeven en De Schutter. Ook werkte er eventjes Jan van Valen een "rasvakman".



**ROOKT
GEENICO'S
SIGAREN**

FABRIKAAT H.C. GEENEN; BUDEL-N.BR.

Reclamebord "Geenico's".

Na 1928 ging de produktie omlaag, doordat de vraag minder werd. De grote fabrieken begonnen op te komen. Tot 1929 was er vrije handel, rond 1929 kwam de accijnswet. Er moesten nu banderols om de dozen gedaan worden. Op iedere banderol kwam een nummer: Geenen had accijnsnummer 2317. De etiketten werden zelf gedrukt. Ook bij losse sigaren, bij iedere sigaar een aparte banderol. Dit was verplicht in café's. Een gevolg van de accijnswet was ook het volgende aardige voorbeeld: de werknemers moesten uit de fabriek via de openbare weg naar huis. Hadden ze sigaren bij zich dan moest daar ook een banderol omheen. Er was een strenge controle op accijns.

Er waren sigaren in verschillende prijsklassen: sigaren van 3 - 6 - 10 - 15 cent.

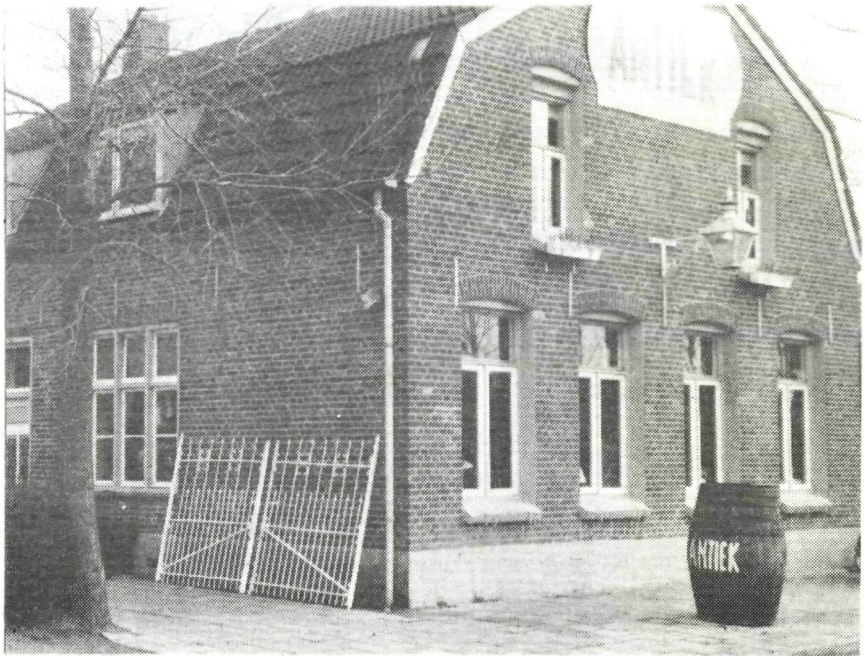
Het sigarenmaken was puur handwerk. Het horloge lag altijd in het zicht om de produktie te kunnen halen. Goede sigarenmakers maakten 2000 sigaren in 48 uur. Ze zaten met z'n tweeën tegevoer elkaar met de kist op de grond. Een zinken plaat lag op tafel om het dekblad te snijden. Met begon als leerling "bosjes" te maken zo'n 2-3 jaar lang; dan leerde men sigaren te maken met dekblad. Het loon was ongeveer 35 gulden per week. Dat was in die tijd heel hoog in vergelijking met de Zinkfabriek.

In 1934 kwam de "bosjes-machine" uit Zweden naar fabrieken met 100 man personeel. De sigaren werden een half-fabriekaat bestaande uit: binnenwerk en 1 blad. Ze werden geperst in houten vormen met 20 tegelijk.

Na 1934 kwam de grote klap, er was veel concurrentie. Er gingen veel zaken failliet. Gevolg hiervan: men begon als "eigenwerker" Dat betekende alles zelf doen: kistjes maken, tabak drogen, banderolleren, inpakken, wegbrengen, verkopen, enz.

Van 1932 tot en met 1936 waren twee zonen van Bert in het bedrijf werkzaam, nl. Pierre en Jan. In 1938 kwam daar Harrie ook nog bij. Bert Geenen hield in 1938 op met sigaren maken en werd boer. In zijn vrije tijd en bij slecht boerenweer maakte hij nog sigaren. In 1943 kregen ze geen tabak meer toegewezen, omdat zij geen sigaren leverden aan de bezettende macht.

Tussen 1936 tot 1940 was de produktie stabiel. Er kwamen meer "bosjesmachines". Tot 1943 kwamen er veel fabriekjes. Maar er kwam wel minder tabaksvoorraad. Tijdens de Tweede Wereldoorlog moest men werken voor de bezetter. Na 1945 werden er vooral kleine sigaren gemaakt: sigarillo's. Er kwam weer meer aanvoer van tabak. De export werd belangrijk. Van 1947 tot 1950 was er weer een hogere produktie doordat er betere machines kwamen.



Hier werden de "Geenico's" gemaakt, Grootshoterweg Budel.

Na 1950 waren er nog alleen grote fabrieken.

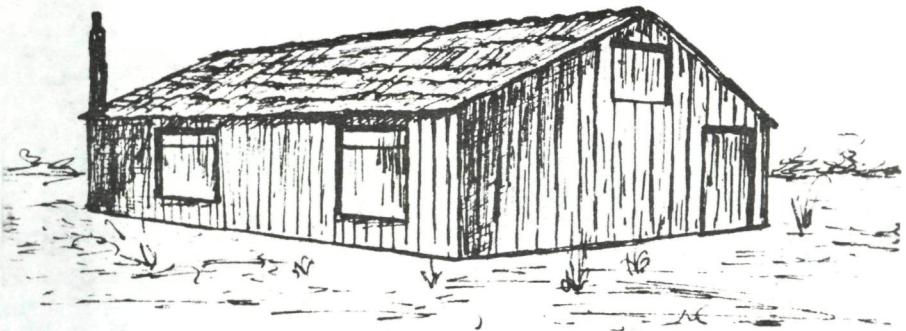
Jan Geenen werkte tot 1940 als chef. Zijn broer Pierre nam het bedrijf over tot 1952 met 2 man personeel.

Tot slot: Het pand had aan de voorzijde 4 ramen met de "Genico". Er was ook een muurschildering die rond 1930 gemaakt moet zijn, maar door wie is nog onbekend (misschien Harrie Spee?).

Wie daarover of nog andere informatie kan verstrekken, kan zich wenden tot ondergetekende.

Neyssen-"Neyssco's" aan de Midbuulweg.

Op de kruising Grootshoterweg-Midbuulweg stond tussen ongeveer 1937 en 1945 een houten gebouw. Het was dubbelwandig en had een afmeting van 4 bij 5 meter. Het gebouw stond op grond van Pier Beerten.



"Neyssco's" sigarenbedrijf.

Pierre Neyssen was, voor hij in 1942 trouwde, in de kost bij Sjef Reijnders. Hij had het vak geleerd bij Mignot en de Blok uit Eindhoven en bij Roothans in Budel.

In de oorlog hadden ze een tabakspartij van 3 kilo per week. Deze tabak was zelf gekweekt door Budelse boeren o.a. van Cranenbroek uit het Buulderbosch, Van Moorsel in de Mulkstraat, B. Lamers van de Midbuulweg. Deze tabak was wel van mindere kwaliteit.

Bij Neyssen werkten in het begin Harrie van Moorsel 1 jaar en zijn broer Toon zo'n 3 jaar.

Hij kreeg ook speciale opdrachten zoals voor pastoor Panis, want die wilde vooral kleine sigaren; verder voor Frans Dor, directeur van de Zinkfabriek, die zelf ook een stuk grond had waar tabak werd gekweekt.

De zelfgekweekte tabak werd op een speciale snijmachine gesneden door een zekere Vos uit Soerendonk om er shag van te maken. De stroom werd opgewekt met behulp van een fiets.

Er bestond een bepaalde vorm van samenwerking tussen Geenen, Neeskens en Neyssen. Pierre had verschillende broers, waarvan Sjang er een was. Sjang leerde hier het vak. Rond 1938 maakte hij zoveel sigaren, dat die niet allemaal afgezet konden worden. Hij moest toen ander werk gaan zoeken.

Het sigarenmaken was nog steeds handwerk: tabak sorteren op kleur, "linkse" en "rechtse" bladeren sorteren, tabak snijden met een speciaal mesje. "Bosjes", ook "poppen" genoemd, vormden het binnenwerk. Het dekblad was dun en duur materiaal dat regelmatig nat gehouden moest worden. De hoofdnerf moest er steeds nauwkeurig uit. Dit werd "strippen" genoemd. Pierre maakte sigaren van 2 tot 10 cent. De laatste soort vooral voor café's. Er werd 48 uur per week gewerkt tegen loon per 100 sigaren van 3 tot 6 cent. Een bolknak kostte 6 cent. Sigaren voor café's werden stuk voor stuk gebanderolleerd. De rest per kistje. Pierre bracht ze zelf weg naar boeren en café's. Hij verkocht ze onder de naam: Neyssco's. Na de oorlog heeft Pierre nog tot ongeveer 1947 sigaren gemaakt bij de firma "Janzona" te Weert.

Strick (diverse merken) aan de Grootshoterweg 72 te Budel-Schoot

In 1891 trouwde Sjaak (Kopke) Strick met Helena Philippen en ging in Hamont wonen. Na enkele jaren, in 1895 keerde hij terug naar Budel-Schoot waar hij aan de Grootshoterweg een huis liet bouwen om er een sigarenfabriekje te beginnen.

Het huis bestond aan de voorkant uit 2 grote dubbele schuurdeuren, die naar de loods leidden waar de grote tabaksbladeren lagen opgeslagen. De sigarenmakerij bevond zich aan de achterkant waar een bijgebouw gemetseld was.



Het huis waar de sigarenmakerij was gevestigd (nu Grootsooterweg 72)

Hij maakte sigaren van ongeveer 1895 tot 1910 samen met Huibers, Vreysen en Peerlings.

Er werden niet één maar meerdere merken gemaakt: Lucia, Belle Veritas, Negro, Carita en feestsigaren.

Als reclameleus voerde hij: "Wie zijn gezondheid wil bewaren, rookt Sjaak Strick sigaren".

In 1976 werd het gebouw afgebroken en is er een nieuw huis gebouwd.

Tot zover hoofdstuk 1 en 2 van dit artikel. Hoofdstuk 3 volgt in de loop van het jaar.

Hierbij wil ik iedereen bedanken die mij van de nodige informatie heeft voorzien. Mocht U nog meer informatie over deze sigarenfabriekjes hebben, dan kunt U zich altijd wenden tot ondergetekende.

(wordt vervolgd)

M.J.H.M. van Dooren

Bronnen:

1. Mondelinge informatie van de in dit artikel genoemde en verwante personen.
2. Schriftelijke informatie van de Nederlandse Verenigde Sigarenindustrie: Ondernemen in sigaren in Brabant Business 4 (1985).
3. S.H. Winkelmolen, Budel en Cranendonk voorheen en thans (Budel, z.j. (1961).
4. H. Jaspers, Straatnamen (XIII) in: Aa-kroniek 5 (1986) 2, 65-70.
5. H. van Velthoven, Noord-Brabant op weg naar groei en welvaart 1850-1920.

DE DRIE WIELERBANEN EN HET WIELRENNEN IN SOERENDONK

Praktisch iedereen weet dat er in Budel een betonnen wielersbaan gelegen heeft. Dit vooral natuurlijk door de naam van café "De Wielersbaan" dat hier naar is genoemd en nog steeds bestaat.

Over deze wielersbaan wil ik het hier niet hebben (misschien een andere keer), maar wel over, wat vooral bij de jongeren minder bekend zal zijn, de wielersbanen, ook wel fietsbanen genoemd, die in Soerendonk hebben geleefd.

Inleiding

In de 20er jaren werd onder impuls van de Tour de France en vooral de Zesdaagsen, de wielersport in onze streken populair. Er ontstonden fietsclubs zoals "De Grensrijders" in Budel en "Ons Genoeg" in Soerendonk die in clubverband koersten en ook wedstrijden op de weg organiseerden, alhoewel dat met renfietsen op de openbare weg niet was toegestaan. De politie moest dus een oogje dichtdoen. In België mocht wel op de openbare weg gekoerst worden, reden waarom de plaatselijke prominenten ook vaak een Belgische licentie hadden.

GELDIG voor 1933	BELGISCHE WIELRIJDERSBOND Aangesloten aan L. V. T. en den W. W. V. Maatschappelijke zetel: 8, Marielaarsplaats, BRUSSEL
 <i>Handtekening van den houder</i> <i>Jan Striel</i>	Doorgangskaat voor de Douane afgegeven op den <i>6 Mei 1933</i> afgegeven aan <i>Jan van Mierlo</i> (naam, voornamen) geboren te <i>Soerendonk</i> op den <i>1-11-96</i> wonende te <i>Soerendonk, a.s.d. de Waterstraat</i> Lid der Maatschappij ingeschreven onder n ^o <i>2075</i> BESCHRIJVING VAN HET RIJWIEL Aard (rijwiel, motorrijwiel, auto) <i>Motorrijwiel</i> Merk <i>M. Dreyfus</i> N ^o van den kader <i>1274</i> N ^o van den motor <i>1274</i> Lid van de nationale plaat voor motos Gewicht <i>14 kg</i> DE VOORZITZER Waarde <i>1400</i> <i>Hermano Dreyfus</i> Algemeen Algemeinlid van de Belgische Wielrijdersbond
	SECTION ÉTRANGÈRE

Belgische licentie van Jan van Mierlo.

Door de verboden om op de weg te koersen ging men op vele plaatsen in onze omgeving over tot het aanleggen van zandwielerbanen, zoals o.a. in Zesgehuchten, Lieshout, Valkenswaard, Helmond en bijvoorbeeld ook nabij café-restaurant "De Wildenberg" langs de Rijksweg, waar de contouren van de vroegere fietsbaan nog goed zichtbaar zijn.

A. De Wielerbaan achter de Moosten

In Soerendonk werd in 1921 ook een fietsclub opgericht met de naam "Ons Genoegen". Ook zij wilde een wielerbaan aanleggen, zoals blijkt uit de brief, gericht aan het bestuur van de voormalige gemeente Soerendonk. Het voorlopig bestuur van de fietsclub, bestaande uit Piet Brugmans, Thom van Mierlo Antz, Jan van Mierlo Thz, Frans Verhoeven en Jan Peels, dat gevestigd was bij wed. F. Verhoeven, vroeg op 21 oktober 1921 aan de raad der gemeente Soerendonk vergunning om plusminus 1 ha heide, gelegen op 't vroeger zogenaamde militaire oefenterrein of voetbalterrein, in gebruik te nemen om er een fietsbaan te maken. Zij kregen hiervoor toestemming, hetgeen echter niet is terug te vinden in het archief. De fietsbaan werd aangelegd, op wat nu is perceel F82 van de gemeente Maarheeze en eigendom van de Staat. Ruim de helft van de vroegere fietsbaan wordt nu bewerkt door de heer Meeuwissen van Gastel. Als de grond pas is bewerkt, kan men aan de verkleuringen van het zand nog zien waar de baan heeft gelegen. De rest wordt niet bewerkt en is met grassen begroeid. Hier zijn de contouren van de baan, zij het vaag, nog zichtbaar. Ongeveer in het midden is ook nog een laagte te herkennen, wat eens een klein venetje was. Het water hieruit had men nodig om de baan bij droog weer nat te houden, ter voorkoming van scheuren en los zand.

De plaats van de oude fietsbaan kan men het beste vinden door achter de Moosten het weggetje links van de Strijperdijk in te slaan, dat ongeveer parallel loopt met deze dijk. Aan de linkerkant komt men dan langs het bedoelde perceel.

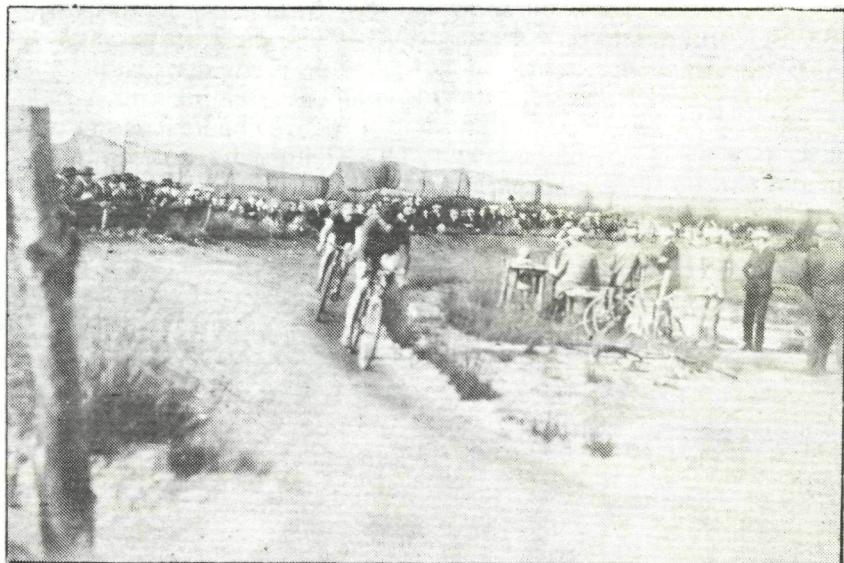
In eerste instantie werd de ronde baan (de zandbanen waren meestal rond), gemaakt door plaatselijk wat zand te nemen en de buitenbochten wat op te hogen, dit alles met behulp van kruiwagen en schop. Het werk werd hoofdzakelijk uitgevoerd door de gebroeders Van Mierlo, Toon van Nelle (Mierlo) en Lei van den Tuum (Mierlo). Op zondagmiddag werden de wedstrijden gereden door amateurwielrenners. Er waren o.a. koppel-, sprint- en achtervolgingskoersen. De vele toeschouwers bleven vaak op een afstandje op een verhoging in het terrein staan om geen entree hoeven te betalen.

Daarom besloot het bestuur de baan rondom af te sluiten. Het bestuur van "Ons Genoegen", waarvoor tekenden Piet Brugmans als

voorzitter, Jan van Mierlo als penningmeester en Gradje Peels als secretaris, vroeg op 14-2-1922 aan de gemeente Soerendonk om 80 palen, die in de buurt van de fietsbaan lagen, te mogen gebruiken voor de afrastering van het terrein. Zij kregen niet deze, doch andere palen toegewezen zoals blijkt uit de brief van 21-2-1922 van de gemeente Soerendonk en die getekend was door burgemeester J. Damen en secretaris M. Versantvoort.

In het voorjaar van 1922 werd de baan afgerasterd met deze palen, met daartussen in "Fiejut" (een dus soort jute) gespannen, zoals op de foto duidelijk te zien is. De toeschouwers moesten nu voortaan betalen wilden ze iets van de wedstrijden kunnen zien.

Deze "Fiejut" werd geleend en ging mee van de ene baan naar de andere, zodat na de wedstrijden enkel de palen bleven staan.



De fietsbaan achter de Moosten.

De baan bleek nog erg "los" te zijn. Daarom besloot men voor het volgende seizoen de baan te verbeteren. De eerder genoemde gebr. Lei en Toon van Mierlo, Friedje Meurkens en Naorus van de Wildenberg togen aan het werk. De baan werd eerst nog wat opgehoogd en vervolgens werd in de Hemelrijken (dat is waar nu Camping Soerendonk is) met paard en kar bruin-zwarte heiaarde gehaald, die met "zeik" (gier) tot een brij werd vermengd. Dit mengsel werd over de

baan gesmeerd waardoor men een harde bovenlaag verkreeg, die bij droog weer wel nat gehouden moest worden, om ze niet te laten scheuren. De bovenlaag werd bovendien ook nog verhard door er een mengsel van zand en fijne sintels van de zinkfabrieken over aan te brengen. De baan was aan de buitenkant nu wel zo'n anderhalve meter hoog en had een lengte van 160-170 meter.

Door de wielclub werden nogal wat wedstrijden georganiseerd, die vrij veel volk trokken (er was in die dagen nog niet veel ander vertier) en vaak werden opgeluisterd door de harmonie Eendracht Maakt Macht (E.M.M.) uit Budel.

Aan de winnaars werden medailles uitgereikt en de winnaars van de koppelwedstrijden verdienden soms f 15,00 aan prijzengeld en premies, een groot bedrag in die tijd. Het clubhuis was bij Piet Brugmans, voordien wed. F. Verhoeven, waar na afloop de koersen nog vele malen werden overgereden onder het genot van menig pintje. Het cafe lag waar nu de zoon van Piet Brugmans, Jo Brugmans, woont, Dorpsstraat 26.

Op de baan deden zich ook valpartijen voor, mede doordat het fietsen waren zonder vrijwiel, rem of derailleur. Remmen moest men op het ene kamwiel (de fietsen voor op de weg hadden achter vaak twee kamwielen). Uiteraard ging "Ons Genoegen" ook op andere plaatsen in de regio koersen en haalde daar de nodige prijzen weg.



1ste prijs gehaald in Geldrop door Harrie van Mierlo.

De belangrijkste tegenstanders uit die tijd waren: Jan Mallants uit Hamont, Bombeek uit Helmond, Sanders uit Geldrop en vooral de gebroeders Jan Marinus van den Kerkhof uit Helmond.

Goede Soerikse renners waren o.a. Thijs van de Kruijs, Louis en Wellemke Staals en vooral de broers Jan en Harrie (de kapper) van Mierlo, die echte "kleppers" waren en de paradepaardjes van Qns Genoegen.



De Soerendonkse kleppers Jan (links) en Harrie van Mierlo.

De fietsclub betrok de renfietsen natuurlijk van hun voorzitter Piet Brugmans, die naast het cafe ook een fietswinkel had. Er werd gereden op het merk Buijsse (genoemd naar de bekende Belgische Tour de France-renner).

Lei en Toon van Mierlo weten nog dat hun broers, mits in goede doen, moeilijk te kloppen waren. Jan was vooral een goede sprinter en Harrie was sterk in uithoudingswedstrijden. Voor de wedstrijd waren ze enorm zenuwachtig. Harrie moest vaak overgeven en Jan naar de bosjes om zijn behoefte te doen.

Lei en Toon waren meestal hun verzorgers bij de wedstrijden. Nadat de gebroeders van Mierlo stopten met het wielrennen bij Ons Genoegen ging het snel achteruit met de club en ze ging in 1929-1930 ten gronde na jaren van een bloeiend bestaan.

B. De Wielerbaan achter cafe De Sport

In het begin van de dertiger jaren kwam er toch weer behoefte aan een wielerbaan of fietsbaan. In Budel was net voor deze tijd (1931-1932) een betonnen wielerbaan aangelegd.

In Soerendonk zag Thijs de Laat ook wel iets in een wielerbaan, mede natuurlijk om op deze manier volk naar zijn cafe te lokken. In 1933 huurde hij hier Door Schellekens voor in, die dit karwei, af en toe bijgestaan door Kuub van der Vorst, klaarde. Met kruiwagen en schop haalde hij het zand achter in het "aegeloch" (aangelag). Dit is dus waar later het voetbalterrein van de Kraanvogels gelegen heeft (nu o.a. St. Jansweg en Schuttebeemd).

De ovale baan werd aangelegd in de tuin achter het café, daar waar nu ongeveer de achtertuinen van de huizen aan een kant van de St. Jansweg beginnen. Het café-huis lag dus daar wat nu is Cafe "De Sport", Dorpsstraat 13.

Het was natuurlijk een heel karwei, want in de bochten was de baan wel twee meter hoog en plusminus een meter aan de zijkanen.

Voor dit karwei kreeg Door een gulden vijftig per dag plus de kost. Boven op het zand werden nog wat sintels van de Zinkfabrieken aangebracht om de baan wat harder te maken. Dit had wel het nadeel dat bij een valpartij met open wonden, men hier blauwe "littkens" van over hield. Rondom de baan waren zit- en staanplaatsen gemaakt en naast de baan voorzieningen voor parkeerplaatsen.

De wedstrijden konden nu een aanvang nemen. Door was ook de baanmeester, die voor het onderhoud van de baan zorgde. Vooral het nat houden van de baan, met een gieter, was een veel voorkomend karwei. Harrie van Mierlo (de kapper) was de rondeteller. Het was een privaat wielerbaan waarvan Thijs de Laat directeur was.

Het bleek dat een bocht in de baan (die het dichtste bij het huis lag) te kort was, waardoor er bij hoge snelheid nog al wat renners

uit de bocht vlogen. Toon van Nelle (Mierlo) weet zich nog te herinneren dat hij met fiets en al in de appelboom hing, die net achter de bocht in de baan stond.

Na het eerste jaar heeft Door daarom die ene bocht wat vergroot, zodat er voortaan minder renners uit de bocht vlogen. Zie ook de aankondiging, waar gesproken wordt over "de geheel gerestaureerde wielerbaan".

OPENING Wielerbaan Soerendonk.

Groote Internationale Wielerwedstrijden

te SOERENDONK op MAANDAG 22 APRIL (Paaschmaandag) op de geheel gerestaureerde baan bij M. de Laat. **Aanvang 3 uur** met muziek.

- 1. Sprint- achtervolging en koppelwedstr. v. amateurs**
- 2. Uitdagingswedstrijd Holland-België,**
- 3. Koppelwedstrijd voor nieuwelingen.**

Rijwiel- en autostalling op 't terrein

Prijzen 1e r. f 0.40 2e r. f f 0.25 Kinderen f 0.10

Steunt de Wielersport.

HET BESTUUR.

Advertentie van 22-4-1935 uit de Huisvriend.

Ook op de baan werden koppel-, sprint- en achtervolgingswedstrijden gehouden. Er werd enkel door amateurs gereden zoals o.a. Loncke van Vlierden en Van der Lee uit Hamont, Bocke uit Roermond, Crijns uit Dorplein, de gebr. Maas uit Geldrop, de gebroeders Van de Kerkhof uit Helmond en de "klepper" van Soerendonk uit die tijd Piet van Mierlo (dikke Piet).

Opmerkelijk als men de aankondigingen leest is het late aanvangstijdstip. Dit is waarschijnlijk gedaan om niet in aanvaring te komen met de pastoor. De mensen konden dan namelijk eerst naar het lof. Veelal werd er op deze wielerbaan gereden om vleesprijzen. Thijs de Laat was namelijk ook slachter. De winst voor hem zat hem natuurlijk in het cafebezoek na de wedstrijd.

Er zijn niet zoveel wedstrijden gehouden op deze baan en ze is dan ook geen lang leven beschoren geweest. De grote concurrentie van de meer professionele betonnen Wielerbaan in Budel zal hier mede oorzaak van geweest zijn. Na plusminus 3 jaar is de baan weer afgebroken en het zand verspreid. Terplaatse heeft de toen nog meer populaire wielersport plaatsgemaakt voor de later populair geworden voetbalsport. De voetballers van de Kraanvogels zijn hier begonnen om achter de bal aan te "rennen".

C. Het wielersbaantje op de Molenheide

Tegelijkertijd met de wielersbaan, genoemd onder B. lag er ook nog een fietsbaan op de Molenheide. Deze werd aangelegd door de buurtbewoners van de Molenheide. De grote inspirator hiervan was Giel de Mat (Driessen), die woonde daar wat nu is Molenheide 42 (Peerlings), bijgestaan door Piek Immers. Op dit baantje werd enkel gereden door inwoners van Soerendonk op gewone fietsen.

Het ronde baantje was gelegen op de heide van Graod Duisters. Het perceel Soerendonk sectie A nr. 1574 is nu eigendom van de zoon G. Duisters. Het was gelegen achter tegen het weggetje aan dat parallel loopt met de provinciale weg, achter in het veld tussen de huizen Molenheide 38 en 40.

Het baantje heeft er gelegen zo tussen plusminus 1934 en 1938. Lei de Brander (Brangers) weet nog dat Piet de Greef (Greveraars) er "ful speed" twee uur aan een stuk op bleef rondrijden.

De boven genoemde Graod Duisters, waarvan de grond was waarop het baantje lag, had op Molenheide 38, waar zijn vrouw nu nog woont, een café, "Café 't Groenewoud".

Een eindje achter het café tegen het eerder genoemde weggetje aan lag ook nog, verscholen tussen grote berkebomen, een mooie kegelbaan met zitbanken er omheen. Het was van de kegelclub "'t Groenewoud" ook van de Molenheide.

Evenals de fietsbaan is ook de kegelbaan al lang vergane glorie van vroegere vormen van vrijetijdsbesteding.

Besluit

Het is toch ongelooflijk te weten dat in zo'n klein dorp als Soerendonk drie wielersbanen hebben gelegen, hetgeen betekend moet hebben dat deze sport vooral vroeger daar enorm populair geweest moet zijn. De "rennersfamilie" van Van Mierlo is hier zeker mede de oorzaak van geweest.

Over de wielersbanen stond praktisch niets op papier. Daarom kon hetgeen hierboven beschreven staat enkel tot stand komen via talloze mondelinge mededelingen van Soerikse, of van Soerik afkomstige mensen, die ik hiervoor hartelijk dank zeg evenals voor het lenen van foto's en dergelijke.

Bronnen:

1. Mondelinge mededelingen.
2. Archief van de voormalige gemeente Soerendonk, dat zich bevindt in het streekarchivariaat Peelland te Deurne.

H. Jaspers

OVER "HAOREENKELEN", BOEM-KAUWELIL" EN "SCHAOPKOP"

De bovenstaande drie woorden zijn Budels dialect, die vroeger in Budel en naaste omgeving te horen waren, maar verder niets met elkaar te maken hebben.

Weinig jongeren zullen deze woorden nog kennen, een reden waarom ik in het kort iets over de herkomst van deze woorden en het gebruik ervan zal vertellen.

Het eerste woord hoorde ik van Bert Janssen uit Budel:

"Haoreenkelen"

Vroeger liepen de meeste mensen op het platteland op klompen. Vooral de hoge klompen, hier holleblokken genaamd, veroorzaakten nog eens dat, door bijvoorbeeld met de rechterklomp tegen de linker enkel of andersom, of door met enkel tegen enkel te "kletsen", de enkels kapotgeslagen werden. Het was vaak zo erg dat er zweren op kwamen zo groot als een gulden of dat het bloed er "uitpietste".

Dit beschadigen van de enkels noemde men "haoreenkelen".

In het begin van deze eeuw gingen de mensen vaak te voet over heidepaadjes naar hun werk. Deze paadjes lagen over het algemeen door het "uitlopen", nogal hol, wat natuurlijk het "haoreenkelen" bevorderde.

Het woord is waarschijnlijk afgeleid van "haor" en enkel. Een zeis deed men vroeger ook "haoren" (haren — scherpen) door met de "haorhamer" op de zeis, die op de "haorspit" lag, te slaan.

Zo werden de enkels dus ook "gescherpt".

Vroeger was er ook nog een loopspelletje met handicaps, waarbij de enkels met een touw aan elkaar geknoopt waren, wat ook "haoreenkelen" genoemd werd. Het zal wel hetzelfde effect hebben gehad als boven genoemd.

Het volgende woord heb ik zelf ook nog vaak gehoord en bovendien werd ik er nog eens op attent gemaakt door Noud Smolders uit Budel:

"Boem-Kauwelil"

Als de mensen vroeger hier in de omgeving de een of andere flinke harde slag of knal hoorden zeiden ze vaak er achteraan' "boem-kauwelil". Waarom zei men dit?

Het woord bestaat uit twee gedeelten nl. boem en kauwelil. Boem spreekt voor zichzelf, maar kauwelil staat voor het plaatsje Kaulille, niet ver hier vandaan, wat thans tot de gemeente Bocholt behoort (Belgisch Limburg).

Vanuit Wetteren werd hier in 1881 op een plusminus 190 ha groot terrein, gelegen langs het Kempisch kanaal, gestart met een nieuwe vestiging van een buskruitfabriek, onder de benaming van "Buskruitfabriek van Wetteren-Kaulille Cooppal et Cie". Cooppal, koopman en industrieel uit Antwerpen was de oprichter van de fabriek in Wetteren. De eerste directeur in Kaulille was de heer Vyve, die dat 50 jaar lang was.

In de volksmond heette de fabriek de "De Poeier" (poederfabriek). Er werden allerlei springstoffen gefabriceerd. Het gaat in dit verband te ver om op de geschiedenis van de fabriek in te gaan, maar uiteraard zijn er in de loop van de jaren wel eens ontploffingen geweest. Bovendien werden er voor de leveringen ook bewust ontploffingen uitgevoerd om de poeders te controleren op juistheid etc. Dit alles ging uiteraard gepaard met flinke knallen, hetgeen een regelmatig terugkerend gebeuren was.

Deze knallen inspireerden de mensen hier in de omgeving dus tot de benaming "boem-kauwelil", ook als ze donderslagen of andere knallen hoorden. Het "boem-kauwelil" behoort tot het verleden, want men hoort het niemand meer zeggen.

De buskruitfabriek bestaat echter nog steeds. In 1969 zijn alle fabrieken in België gefuseerd tot de P.R.B. (Poudreries Réunies Belges), een van de grootste "kruitconcerns" van Europa.

Op het laatste woord werd ik ook attent gemaakt door Noud Smolders uit Budel:

"Schaopekop"

Waarschijnlijk leest iedereen het bovenstaande woord goed nl.: schapekop. Maar over de betekenissen, zijnde 1. de kop van een schaap of 2. zeer dom, lomp of onnozel persoon, wil ik het hier niet hebben.

In onze omgeving had het woord nog een andere betekenis, nl. de plaatselijke benaming voor een oude appelsoort. Een lekkere groene soms rose-gestreepte harde appel. Volgens C. Deben (oud-leraar van de ^{Landbouw} ambachtsschool op Cranendonk) en Januske van Moorsel uit Schoot was deze oude appelsoort hoogstwaarschijnlijk hetzelfde als het "Eijsdener klumpke", een appelspecialiteit uit Zuid-Limburg (omgeving Eijsden dus). Een appel van de vruchtbare grond, waarvan de naam hier bij ons ook wel verbasterd werd tot "IJzeren Klumpke". Januske van Moorsel zei dat de appel bij het steeltje nog een klein bultje had. Overigens was het een heerlijke harde bewaarappel.

Waarschijnlijk kon men aan de bovenkant van de appel, die daar nogal hoekig was, met veel fantasie een schapekop herkennen.

De heer van den Bos van de Nederlandse Stichting van Fruitrassen te Culemborg kende de naam niet. Hij kende wel de naam van "Ossekop" voor een oude appelsoort, waar misschien dezelfde soort

mee wordt bedoeld, maar zeker is dat allerminst.

Misschien zijn er nog mensen die deze oude appelsoort "Schaopekop" in de boomgaard achter hun huis hebben staan. Laat mij dit dan weten. Ook voor andere namen van oude appelsoorten uit onze omgeving houd ik mij aanbevolen.

Bronnen:

Mondelinge informatie van de heren C. Deben, H. Janssen en N. Smolders uit Budel, Th. Dirkx uit Kaulille, A. van Moorsel uit Budel-Schoot, de gemeente Eijsden en de heer van den Bos van de Nederlandse Stichting van Fruitrassen te Culemborg.

H. Jaspers

STRAATNAMEN (XVIII)

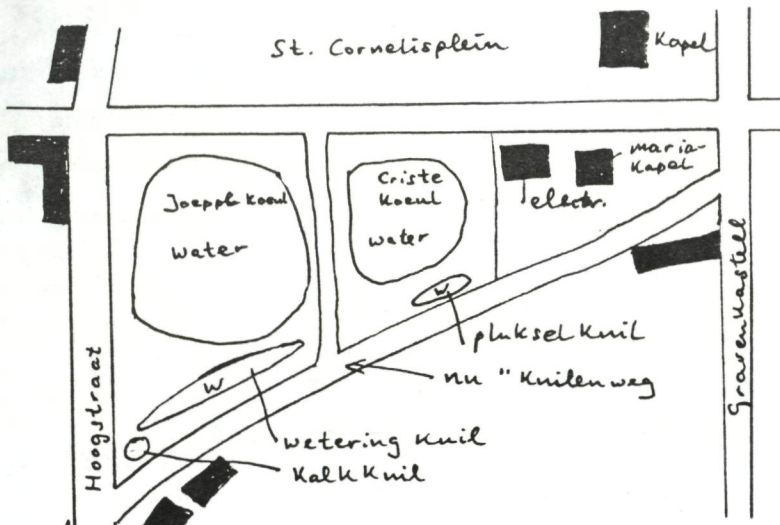
Gastel

Kuilenweg. Dit is het weggetje dat loopt van de Hoogstraat (Bondershoek) tot aan het perceel waarin de Jeu de boules baan ligt. Vroeger liep het weggetje door tot aan het Gravenkasteel. In de legger van openbare wegen en voetpaden van 1879 van de gemeente Soerendonk wordt dit weggetje genoemd: De weg van de Gastelse straat (nu Gravenkasteel) naar de Hoogstraat.

Namens de Heemkundekring heb ik vorig jaar advies uitgebracht om dit weggetje zo te noemen. Het voorstel is overgenomen bij raadsbesluit van 13 juni 1887.

De naam is ontleend aan het gebiedje dat gelegen is tussen dit weggetje en het St. Cornelisplein. Laten we in dit verband daarom dat gebiedje eens onder de loep nemen.

Op de eerste kadasterkaart van Gastel (plusminus 1830) is dit gebiedje opgedeeld in drie percelen, te weten C634, C633 en C632. In de percelen C634 en C633 lager vroeger 2 flinke kuilen, die dienst deden o.a. als brandkuil en plukselkuil. Van enkele oude Gastelnaren heb ik gehoord dat deze kuilen, in lang vervlogen tijden, via een sloot in verbinding stonden met het oude Gravenkasteel (zie Aa-kroniek jrg. 4 nr. 3). De kuil op perceel C634 (nu C176) stond bekend als "Joeppe koeul" en van perceel C633 (nu C175) als "Christe koeul". Ze zijn waarschijnlijk genoemd naar vroegere eigenaren respectievelijk Joep Broers en Christ Broers. De benaming Kuilenweg komt hier dus vanaf.



Situatie van voor de Tweede Wereldoorlog van het gebiedje tussen Kuilenweg en St. Cornelisplein.

Op de driehoek lagen verder ook nog een kleiner plukselkuiltje, een weteringskuiltje (om hout in af te harden) en een kalkkuil, zie daarvoor de tekening. Tussen de twee kuilen door liep ook nog een weggetje.

Rondom de kuilen waren eiken- en wilgenbomen aangeplant. Aan de rand van perceel C634 stond in de Tweede Wereldoorlog een aanplakbord met mededelingen van de bezettende macht. De kuilen zijn na de Tweede Wereldoorlog dichtgegooid met allerlei rommel en zand.

Het perceel C634 was in 1830 eigendom van W. van Geloven. In 1956 heeft M. Vos dit perceel gekocht van de gemeente en er een huis op gebouwd, waarin hij tot 1969 een winkel in levensmiddelen exploiteerde, een Kroon filiaal (nu St. Cornelisplein 11).



De winkel van M. Vos, nu Cornelisplein 11.

Perceel C633 was in 1830 eigendom van Peter Damen. In 1969 heeft Th. Aarts dit gekocht van de gemeente Maarheeze en er een woning op gebouwd (St. Cornelisplein 12).

Het perceel C632 was in 1830 al eigendom van de gemeente en begroeid met opgaande bomen. Nu zijn het kadastraal 2 percelen, te weten C173 en C174.



Het in 1980 afgebroken Mariakapelletje

Op perceel C174 staat een electriciteitshuisje, dat gebouwd is in 1936-1937 toen er electriciteit op Gastel is gekomen.

Op perceel C173 ligt de Jeu de boules baan, die hier in 1985 is aangelegd. Op het eind van de 50er- en de 60er jaren lag hier een kegelbaantje, dat door de jeugd van Gastel werd gebruikt.

Verder heeft hier gedurende bijna 30 jaren een Mariakapelletje gestaan. In het begin van de 50er jaren werd door de Gastelnaar Joep Broers, die ook raadslid was, een Mariabeeldje en een Bernadettebeeldje meegebracht van een bedevaart naar Lourdes. Joep was ook de koster van de Sint Corneliuskapel. Na een spontane inzameling onder de Gastelse gemeenschap was er voldoende geld bij elkaar om de beide Madonna's onderdak te verlenen. De grond werd door de gemeente beschikbaar gesteld. Alle werkzaamheden werden door mensen van Gastel uitgevoerd (vooral Sjang Aarts heeft veel metselwerk verricht).

Spoedig was het kapelletje klaar. In processie werd met de beide beelden door Gastel getrokken en werd het kapelletje ingezegend. In de eerste 20 jaren werd het goed verzorgd en men kon er regelmatig Maria vereerders in aantreffen. Vooral na de dood van Joep Broers ging het onderhoud snel achteruit.

Hoewel niet iedereen het hiermee eens was werd in 1980 het kapelletje gesloopt, onder het mom, meer plaats te creëren voor de kermisexploitanten. Maria stak de straat over en kreeg een plaatsje in de Sint Corneliuskapel. Bernadette kon de oversteek niet meer halen, haar hoofd was, door baldadigheden, reeds van de romp gescheiden.

Het is toch eigenlijk ongelofelijk dat de Gastelse gemeenschap toentertijd niet in staat was voor het onderhoud te zorgen van dit devotiekapelletje en als men beziet hoeveel plaats er op het St. Cornelisplein is voor de kermis, kan dat argument ook nauwelijks serieus geweest zijn.

Laten we in ieder geval met zijn allen zorgen dat dit bijvoorbeeld met de Sint Corneliuskapel nooit zal gebeuren. Door niet alles op gemeentelijke en kerkelijke overheden af te schuiven, maar zelf de handen uit de mouwen te steken, kan de Sint Corneliuskapel nog lang het middelpunt blijven van Gastel en als voorbeeld dienen voor de jeugd, hoe zo'n gebouw, mede door zelfwerkzaamheid, in stand gehouden kan worden.

H. Jaspers

Kerkstraat. In deze vijfde wandeling door de Kerkstraat te Maarheeze in het verleden staan we stil bij twee openbare gebouwen, elk aan een kant van de straat (1). Het betreft het oude raadhuis van de voormalige gemeente Maarheeze en het pand(je) Kerkstraat 2a, vroeger 'boterfabriekske' en 'eierbond'. Over beide gebouwen is al eerder een en ander gepubliceerd (2). Toch lijkt het me goed ook in het kader van deze serie artikelen enige woorden te wijden aan beide panden.

De plaats aan de noordzijde van de Kerkstraat waar in 1884-1885 het raadhuis van Maarheeze verrees (te situeren tussen de huidige panden Kerkstraat 3 en 5) was vóór die tijd onbebouwd en als tuin in gebruik. Voordat de vroede vaders een eigen onderkomen hadden, vergaderden zij ten huize van een van de dorpsbestuurders of in een herberg. Van 1755 tot en met 1841 had men een 'dorp(s)huis' naast het schooltje op het huidige kerkhof. Na deze periode vergaderde men waarschijnlijk weer 'thuis', maar tussen 1862 en 1884 maakte men gebruik van een raadhuis bestaande uit een vertrek bij de onderwijzerswoning. Dit gebouwencomplex bestaande uit onderwijzerswoning, raadhuis en school stond ongeveer ter hoogte van de huidige ingang van het schoolplein voor de oude Mariaschool. In 1881 was het gebouw in zeer slechte staat. Men besloot tot nieuwbouw van enerzijds een school annex onderwijzerswoning en anderzijds een raadhuis (3). Een jaar later is men begonnen met de bouw van de nieuwe school en onderwijzerswoning (4).

Datzelfde jaar vergaderde de gemeenteraad over de grondaankoop voor het bouwen van een nieuw raadhuis. Van oud-burgemeester H. van Hooff kon perceel sectie A nummer 362 (tuin) worden gekocht. Van dit perceel van 870 vierkante meter had men volgens de architect echter maar een derde deel nodig. Het overige deel zou worden aangekocht door buurman Jac. Praats (nu Kerkstraat 5). Voor het door de gemeente aan te kopen gedeelte zou f 100,00 betaald moeten worden (5).

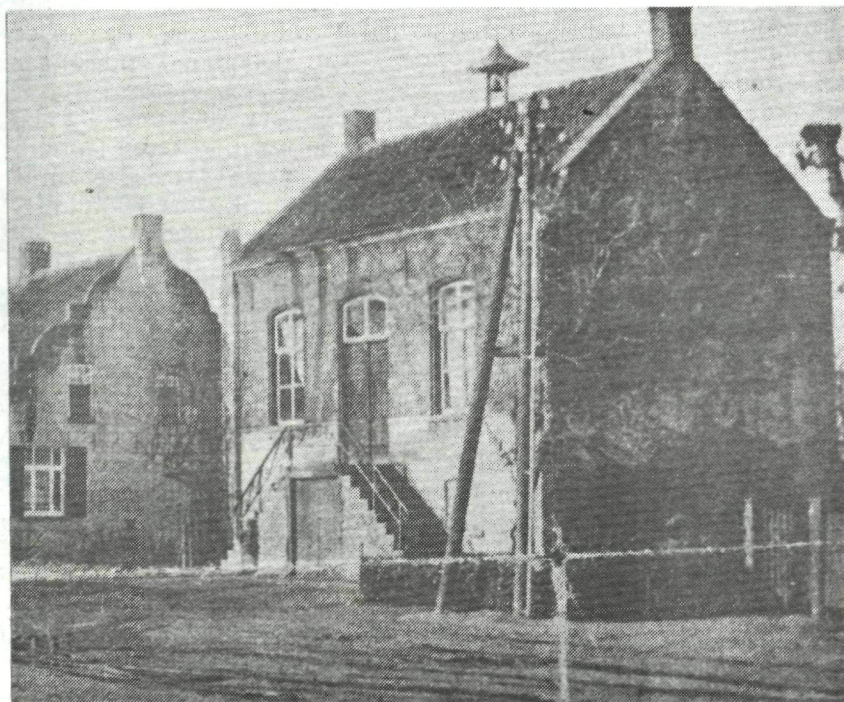
Door de grote uitgaven aan de bouw van de nieuwe school (nu De Hoge Weg 3) en onderwijzerswoning (nu klooster De Hoge Weg 1) en de allesbehalve gunstige financiële toestand van de gemeente liet het bouwen van het nieuwe raadhuis nog even op zich wachten. De kosten werden voorlopig geraamd op f 2000,00 (6). In 1884 werd de oude school en onderwijzerswoning (met raadhuis) afgebroken en werd begonnen met de bouw van het nieuwe raadhuis. Gedeeltelijk zou dit zijn gebeurd met de bouwmaterialen van de oude school (7). In september 1884 werd door burgemeester J.A. Schepens de eerste steen van het gebouw ingemetseld (8). Diezelfde maand stelde diezelfde burgervader in de gemeenteraadsvergadering dat

"ofschoon het nieuwe raadhuis nog niet geheel is afgewerkt, hetzelfde toch allengs tegen brandschade moest worden verzekerd (. . .) Met de assurantie evenwel zou men wachten, bijvoorbeeld tot Nieuwjaar aanstaande, wanneer het Raadhuis gereed zal zijn" (9). Bijna een jaar later, op 8 augustus 1885 werd duidelijk dat het raadhuis nog niet geheel was afgewerkt. Tijdens de op die dag gehouden raadsvergadering praatte men over de leuning van de trap voor het raadhuis: "De Voorzitter brengt ter tafel hoe en op welke wijze moet voorzien worden in het stanketsel om den trap van 't Raadhuis. Om de smeden dezer gemeente geen nadeel te doen, wenscht hij, dat zij dit werk volgens stek en teekening zouden kunnen leveren en gestand doen, doch aangezien zulk werk meer in de steden te pas komt, zou de gemeente des te voordeliger zijn, om dit werk aan iemand bijv. uit Eindhoven, bekend met de werkzaamheden, te belasten. Sommige leden verklaren zich bij het aanbod van den Voorzitter en anderen daarentegen geven als hun gevoelen te kennen, bij wijze van inschrijving te kunnen beoordelen, hoeveel zulk een stanketsel zoude kosten. Aangezien in deze gemeente tegenwoordig een goede smid gevestigd is, wil men eerst hem over de duurte enz. raadplegen, opdat men naderhand nog naar verkiezing kan handelen."

Verder werd besloten voor de vergaderzaal een tafel met 8 à 10 stoelen aan te kopen (10). Het vervaardigen van de ijzeren leuning aan de trappen en het bordes werd gegund aan de Maarheezer smid J. Staals, die dit werk verrichtte voor f 49,99 in oktober 1885 (11). In de loop van 1885 werd het raadhuis definitief in gebruik genomen. De totale kosten hadden ongeveer f 1500,00 bedragen (12). De vader van Piet van Gils was "Doruske de (gemeente) veldwachter", van 1898-1927. Uit hoofde van zijn functie moest hij nogal eens zatlappen en landlopers in 'het gevang' in de benedenverdieping van het raadhuis opsluiten. Ook las Van Gils op zondagen na de hoogmis verschillende berichten op het bordes vóór het raadhuis voor. Piet van Gils weet zich het gebouwtje nog zeer gedetailleerd voor de geest te halen: "In de benedenverdieping, te bereiken via een deur onder de trap, waren een bergplaats en de migo, het gevang. In de bergplaats stonden een grote brandspuit, 20 à 30 leren emmers en een handspuit. Als er brand was werden de kerkklokken geluid en ging 'de sik' (gemeentesecretaris) met een toeter door het dorp. Rechts van de trap was een raampje met tralies van het gevang. De vloer daar bestond uit grote onregelmatige tegels. Tegen de kant stond een éénpersoonsbed van ruwe planken. Daar lag een strozak in van grove, donkerrood gestreepte stof. Ook waren er een kussen en twee dekens. Er stond een kleine w.c. met een houten deksel. De kapstok bestond uit enkele nagels in de muur. Op de bovenverdieping kwam je via de trappen. De ruimte bestond uit een lange gang van voor tot achter, met aan weerszijden een kamer. Het was er iets deftiger als onder. De gang had een vloer van gewoon planken met

brede kieren en veel houtknopen. Uit het midden van het plafond kwam het touwtje van het klokje dat boven op het dak stond en dat mijn vader gebruikte als hij iets had mede te delen. In de andere ruimten was de inrichting heel simpel: geen bureau's maar gewoon houten tafels, een bord met aankondigen hing aan de muur. Het was er wel heel proper. De burgemeester had een mooi inktstel op zijn tafel. In een grote kachel werd hout en turf gestookt en natuurlijk ontbrak het portret van koningin Wilhelmina niet”.

Over hoe eenvoudig het raadhuis gebouwd was, spreken ook de gemeenteverslagen van na de eeuwwisseling boekdelen. In 1914 was er extra onderhoud nodig "vanwege het op de raadzaal geplaatst zijn van de politiewacht vanaf 1 oktober 1914 na afloop der mobilisatie". "Het raadhuis laat, wat zijne hechtheid aangaat, wel wat te wensen over. Aan zijn onderhoud wordt echter steeds behoorlijk de hand gehouden", wist men gedurende de jaren 1915, 1916 en 1917 te melden.



Raadhuis van Maarheeze, 1884-1925.
Links het huis van A.H. Biemans, Foto uit 1937.

Het gemeenteverslag van 1918 was kritischer over het dan ruim een kwart eeuw oude gebouw: "De toestand van het raadhuis is vrij wel. Het is echter een ouderwetsch gebouwtje, niet naar de eischen ingericht en te klein voor de tegenwoordige omvangrijke administratie". Het gemeentebestuur liet in dat jaar drie Maarheezenaren (aannemer A. van Vinken, timmerman J. J. Guns en (klompenmaker?) H. van Kessel) een onderzoek instellen naar de noodzakelijke reparaties aan het raadhuis en de kosten daarvan. Het driemanschap achtte het nodig om in de bergplaats beneden een stenen muur aan te brengen om de bovenvloer te ondersteunen (kosten f 100,00). Een dakreparatie "zoals pannen verpoppen, met levering van klaargemaakte poppen" (f 35,00), "reperatie aan den achtergevel" (f 10,00) en kleine reparaties (f 10,00) stonden ook op het lijstje. Aan timmerwerk werden opgevoerd de zoldervloer boven (f 250,00) met de mededeling "doch deze kan weg gelaten worden maar, dan is het nodig, dat de ankers van den voorgevel, met de ankers van den achtergevel met een ijzeren veer aan elkaar verbonden worden".

Ook een voordeur onder (f 25,00) en een voordeur boven (f 60,00) waren niet noodzakelijk. Andere wel uit te voeren reparaties betroffen een achterdeur (f 25,00), een anker tussen de beide zijgevels (f 25,00) en een reparatie aan de dakgoot (f 10,00), zodat de totale kosten f 540,00 bedroegen. De heren besloten hun notitie met: "wanneer het bovenvermelde zal worden uitgevoerd, dan zal het raadhuis volgens ons oordeel, nog menig tientallen van jaren kunnen dienen waarvoor het bestemd is" (13). Ook de provincie Noord-Brabant had op verbetering van het raadhuis aangedrongem, met name vanwege de bewaring van het archief. Volgens een architect waren geen resultaten te bereiken met restauratie van het gebouw. Ook de kosten van de bouwmaterialen waren in die tijd erg hoog. Vandaar dat het gemeentebestuur besloot enige tijdelijke verbeteringen aan te brengen (14). De conditie van het gemeentehuis bleef echter zorgelijk en er werd op den duur steeds minder geld voor uitgetrokken. In 1920 gaf men f 453,96 uit voor onderhoud van het gemeentehuis, voor een groot deel bestaande uit het vernieuwen van het plafond in de raadzaal. Het jaar erna besteedde men f 106,80 en in 1922 slechts f 4,79. Uit het gemeenteverslag van dat jaar wordt ook duidelijk waarom het gebouw niet zo stevig was: "In 1884 gebouwd van den afbraak der oude school werd dit niet al te hecht geconstrueerd. Het is dan ook thans zoo goed als versleten". In 1923 gaf men f 38,45 uit aan het raadhuis. Twee jaar later was de samenvoeging van de gemeente Maarheeze en de gemeente Soerendonk (met Gastel, Soerendonk en Sterksel) een feit (15). De nieuwe gemeente beschikte toen over twee radhuizen: dat van de voormalige gemeente Soerendonk, hetgeen in goede staat was, en dat van de voormalige gemeente Maarheeze, welk in "zeer slechte toestand" verkeerde (16).



Het versierde raadhuis tijdens het inhalen van
burgemeester J.M.H. Klardie in 1924.

Als standplaats voor het personeel en bestuur van de nieuwe gemeente verkoos men in de raadsvergadering van 21 april 1925 het veel grotere en steviger raadhuis van Soerendonk (ook) gebouwd in 1885. Het raadhuis van Maarheeze was vanaf die tijd nog dagelijks van 9 tot half 10 voor het publiek geopend voor het afhandelen van zaken.

Ruim een jaar later, in de raadsvergadering van 11 juni 1926, werd deze regeling ingetrokken "omdat de praktijk van meer dan een jaar bewezen heeft, dat van die gelegenheid zelden of nooit gebruik werd gemaakt". Ook konden de archieven, die aanvankelijk verspreid waren over de voormalige gemeenten, in de benedenverdieping van het te Soerendonk gelegen raadhuis worden ondergebracht, omdat gemeenteveldwachter P. Iven van Soerendonk daaruit was verhuisd. In Maarheeze gebeurde precies het tegenovergestelde. Daar werd het oude raadhuis met ingang van 20 juni 1926 voor f 2,00 per week verhuurd aan rijksveldwachter D. Lauwers. Voor hem was er op dat moment in zijn standplaats Maarheeze geen woning vrij. De huur was vrij hoog berekend, zodat daaruit de onkosten van enige dringend noodzakelijke herstellingen en de aanleg van een waterput betaald konden worden (17). Nadat Lauwers een voor hem meer geschikte woning had betrokken, werd de bovenverdieping van het ge-

meentegebouw per 1 november 1926 voor f 75,00 per jaar verhuurd aan het bejaarde echtpaar van Lierop, "voor wien het beter geschikt is dan voor een groot gezin". De gemeente kon er moeilijk meer geld voor vragen, omdat er nog meerdere woningen onbewoond waren (18). Van de inkomsten konden de meest noodzakelijke verbeteringen bekostigd worden. De benedenverdieping bleef in gebruik als bergplaats en arrestantenlokaal. Ook de geiten van de familie van Lierop schijnen er hun onderkomen te hebben gehad. In 1928 kwam de bovenverdieping beschikbaar voor de burgerwacht. Tijdens de werkzaamheden aan de nieuwe rijksweg in de dertiger jaren werd het raadhuis gebruikt door de werklui, die vaak van ver weg kwamen (19). De laatst bekende bewoner was het gezin Smits-Sweegers, in Maarheeze beter bekend als 'Wutje' (van Wouter) en Sien. Zij woonden er tijdens de Tweede Wereldoorlog. Helaas is het einde van het vervallen karakteristieke gebouwtje dan reeds in zicht. In de raadsvergadering van 4 november 1946 werd gesproken over de afbraak van het oude raadhuis te Maarheeze; met name over de bestemming van de vrij te komen grond. Een bestemming is er nooit verwezenlijkt. Nu nog is het perceel waar in de periode 1885-1925 de mannelijk voorgangers van mevrouw De Jong de voorzitterskamer hanteerden, braakliggend. Al verging in de jaren veertig het Maarheezer onkruid wel, nu zou je dat, die plaats aanschouwende, niet geloven!

Precies tegenover die plaats van het voormalige raadhuis ligt nu nog een langgerekt gebouwtje, waarin de afgelopen jaren café-bar 't Pandje' werd geëxploiteerd. Oorspronkelijk was het echter niet een gebouwd waar bier, maar melk vloeide. Laten we ook hierover de geschiedbronnen aan het woord (20).

In de tweede helft van de vorige eeuw overheerste op de Noordbrabantse zandgronden het gemengd bedrijfstype. De veeteelt (runderen en schapen) stond voornamelijk in het teken van de mestproduktie voor het vruchtbaar houden van de schrale gronden, waarop akkerbouw (granen, boekweit) plaatsvond. De produkten waren voornamelijk voor eigen gebruik, maar vooral granen en wol waren voor de handel bestemd. Gedurende het laatste kwart van de negentiende eeuw werd de afzet van deze produkten bemoeilijkt, onder andere door de invoer van granen uit de Verenigde Staten. Als gevolg hiervan waren de landbouwers genoodzaakt de graanbouw voor een deel te vervangen door de teelt van bijvoorbeeld groenvoedergrassen en door uitbreiding van de veeteelt. Hierbij stond de melkveehouderij, voornamelijk ten behoeve van de zuivelbereiding centraal. Boter was daarbij een goed verkoopbaar produkt met een zekere continuïteit in de opbrengsten. De groei van de landbouwkennis en -technieken, evenals de stimulerende rol van de rijksoverheid werkte dit alles in de hand. Vanaf laatstgenoemde periode vond, in navolging van onder meer Denemarken, voor een groot deel een overgang plaats van de bereiding van boter op de boerderij naar

de fabrieksbereiding. Vanaf 1879 werden in ons land particuliere en coöperatieve handkracht- en stoomzuivelfabrieken geopend. Belangrijke voordelen waren onder meer de bundeling van kennis en kosten, alsmede de verbetering van de kwaliteit van de produkten. De boter bracht dan ook meer op dan karntonboter en dat zelf karnen was ook zeer tijdrovend, aldus Winkelmolen.

In onze omgeving schijnt Budel het voortouw te hebben genomen. Van daaruit ging men in 1892 op bezoek bij een zuivelfabriek in Tungalroy (L). Nog datzelfde jaar werd een poging gedaan om ook in Budel zo'n fabriekje van de grond te krijgen, wat echter later pas lukte (21). In Maarheeze was landbouwer-burgemeester J.A. Schepens de initiatiefnemer voor een zuivelfabriek (22). In 1893 kregen zijn plannen een meer vaste vorm. In de raadsvergadering op 18 december van dat jaar "geeft de Voorzitter in overweging om het opgerichten roomboterfabriek tijdelijk in de onderwijzerswoning te doen plaatshebben. Hij zegt tijdelijk want in de loop van het volgende jaar zal hiervoor een gebouw worden opgericht op het erf van J. Praats. Bij het Hoofd der school zal hiertegen geen bezwaar bestaan meent de Voorzitter, waarom ook de Raad toestemming hieraan geeft" (23).

Het gebouw waar het Maarheezer zuivelfabriekje is begonnen is dus de woning van de hoofdonderwijzer Petrus Damen, nu klooster (De Hoge Weg 1). Een jaar later zijn zowel de coöperatieve vereniging als de bouw van een definitief onderkomen een feit. Dankzij een onlangs opgedoken register uit die beginperiode zijn bepaalde zaken goed te volgen (24). De vereniging werd opgericht met ingang van 30 januari 1894 op basis van de wet tot regeling der Coöperatieve verenigingen (1876). Waarschijnlijk is de fabriek op genoemde datum in het schoolmeestershuis van start gegaan. Uit artikelen van de in de Nederlandsche Staatscourant van 21 november 1894 gepubliceerde verenigingsstatuten zou men namelijk kunnen concluderen dat het definitieve gebouw nog moet worden gebouwd (zie afbeelding).

COÖPERATIEVE VEREENIGINGEN.

N°. 200.

Maarkezer Zuivel/fabriek, te Maarheeze.

Voor Mathijs Andries Joosten, notaris ter standplaats Budel, arrondissement Roermond, verschenen:

1. Jacobus Adrianus Schepens, burgemeester; 2. Peter Carlinaal, Kerkstraat; 3. Francis van Ekert; 4. Simon van Ekert; 5. Johannes Guns, Kerkstraat; 6. Joseph van Kessel, Kerkstraat; 7. Wilhelmus van Geldrop; 8. Charles Moons, koopman; 9. Johannes Cornelis Evers; 10. Hendrikus Guns, Oude Boom; 11. Arnoldus Guns; 12. Maria Cardinaal, weduwe van Hendrikus van der Putten; 13. Johannes Godefridus van Werde; 14. Jan Menten; 15. Francina van Mierlo, weduwe van Wilhelmus van de Weegh; 16. Jan Winters, biarbrouwer; 17. Wilhelmus Biemans, Kruisstraat; 18. Wilhelmus Guns, timmerman; 19. Hendrika Guns; 20. Franciscus de Regter; 21. Adriaan Rampen; 22. Antonius Rampen; 23. Antonius Engelen; 24. Jan Peter van de Kruys; 25. Franciscus van Merlo; 26. Augustinus Biermans; 27. Joseph Bos; 28. Peter Jan Franssen; 29. Andries Rampen; 30. Johanna Rampen, weduwe van Christiaan Cox; 31. Theodorus van de Weegh; 32. Wilhelmina van Werde, weduwe van Lambert Evers; 33. Lambert Verbruggen; 34. Elisabeth Menten, weduwe van Johannes van den Hurk; 35. Jan van de Kruys, Oude Boom; 36. Aldegonda Bex, weduwe van Jacobus Dirks; 37. Hendrika van Werde, weduwe van Joseph van Kessel; 38. Theodorus Lamers, koopman; 39. Jan van Mierlo, Laar; 40. Antonius van Werde; 41. Franciscus van den Hurk; 42. Johannes Cox, Dorp; 43. Franciscus van Himbergen; 44. Jacobus van der Putten; 45. Mathijs Guns, gemeentesecretaris; 46. Antonius van den Boom; 47. Mathijs Dirks; 48. Johannes Vos, smid; 49. Johannes Sjaals; 50. Godefridus van Werle; 51. Adrianus Hesius; 52. Peter Cardinaal, Laar; 53. Hendrik Biemans; 54. Mathijs van de Weegh, als lasthebber bij monde van zijne moeder Maria Evers, weduwe van Hendrika van de Weegh; 55. Joseph van Cranenbroek; 56. Francis van den Groenendaal; 57. Johannes Vos, winkeler; 58. Francis Cox; 59. Martinus van Kessel; 60. Antoon van Mierlo; 61. Andries van de Weegh; 62. Josina Bax, weduwe van Johannes van der Putten; 63. Johannes Wilhelmus van Otterdijk; 64. Hendrikus Rampen Janszoon; 65. Michiel Dillen; en 66. Arnoldus Kemers.

door de leden in eene algemeene vergadering bij meerderheid van stemmen op een gemotiveerd voorstel van het bestuur van zijn lidmaatschap worden ontzet.

Artikel 11. De leden die zonder geldige redenen uit de vereeniging treden hebben evenmin als de ontzette leden eenig recht op vergoeding, noch eenig recht op de goederen der vereeniging.

Artikel 12. Zij die om geldige redenen hun lidmaatschap opzeggen, alsook de erfgenamen van een overleden lid, voor zoover dit niet wordt opgevolgd volgens artikel 9, ontvangen de waarde van hun aandeel, door het bestuur vastgesteld en berekend volgens de laatste balans in verband met artikel 4, en kunnen verder geen aanspraak meer maken op eenig eigendom der vereeniging.

Onder geldige reden van opzegging wordt verstaan:

- a. verandering van woonplaats naar eene andere gemeente;
- b. geheel ophouden van boerenbedrijf of afschaffing van alle melkvee.

Artikel 13. Het bestuur der vereeniging bestaat uit vier leden, te kiezen door de leden. Het wordt gekozen voor vier achtereenvolgende jaren. Na de twee eerste jaren treden twee en in het vierde jaar de twee andere af, volgens een vast te stellen rooster. De aftredenden zijn terstond herkiesbaar. Ontstaat er eene vacature in het bestuur, dan wordt die bij keuze door de leden binnendien maanden aangevuld.

De voorzitter wordt gekozen uit en door de leden van het bestuur. Artikel 14. Het bestuur vertegenwoordigt de vereeniging in en buiten rechten, draagt zorg voor de strikte nakoming der statuten en huishoudelijke reglementen, houdt toezicht over en oefent controle uit over de werkzaamheden in de fabriek en over het financieel beheer.

Artikel 15. Door het bestuur wordt een secretaris-penningmeester benoemd. Deze is belast met het schriftwerk, alsmede met de comptabiliteit. Hij zorgt voor eene nauwkeurige aantekening der aangebrachte melk, bij verrekent met de opgegeven vetprocenten het aantal kilogram boter dat ieder melkverancier toekomt en hiervan het geld dat uitbetaald zal worden, na aftrek der korting.

Artikel 16. De door de leden vast te stellen huishoudelijke reglementen voorzien verder in bijzonderheden do melkerij betreffende, bepalen de uren voor het aanbrenge van melk, het te gelds maken der boter, de wijze en tijd van uitbetaling aan de leden, welke melk niet mag geleverd worden, waartan het onderzoek plaats heeft in tegenwoordigheid van een of meer leden des bestuurs.

Artikel 17. Jaarlijks wordt minstens eene algemeene vergadering der leden gehouden.

Buitengewone vergaderingen worden gehouden zoo dikwijls als het bestuur zulks noodig oordeelt.

Artikel 18. De oproepingen voor vergaderingen geschieden bij aanplakking in de werkkamer der melkerij en per oproepingsbrief of per afkondiging op Zondag.

Artikel 19. Behoudens het bepaalde in artikel 22 wordt geen besluit genomen en geene benoeming gedaan dan bij volstrekte

Alles van beroep landbouwers, voor zoover niet anders vermeld is en wonende te Maarheeze.

De comparanten verklaarden te hebben opgericht eene coöperatieve vereeniging, genaamd *Maarheeser Zuivelabriek* en zulks op de volgende statuten en bepalingen:

Artikel 1. De vereeniging, die coöperatief is, draagt den naam van *Maarheeser Zuivelabriek*, is gevestigd te Maarheeze en heeft ten doel de exploitatie van gemeenschappelijke zuivelbereiding en den verkoop van de te verkrijgen boter.

Artikel 2. Om dit doel te bereiken sticht de vereeniging eene zuivelfabriek op door haar aan te koopen grond te Maarheeze en verbindt de leden zich aanvankelijk voor den tijd van vier achtereenvolgende jaren tot het leveren van duizend kilogram melk per koe en per jaar van al hunne melkkoeien.

Artikel 3. De vereeniging is aangegaan voor den tijd van dertig achtereenvolgende jaren en wordt geacht aanvang te hebben genomen den dertigsten Januari jongstleden.

Artikel 4. De rechten der leden op de eigendommen der vereeniging en hunne persoonlijke aansprakelijkheid voor de verbintenissen zijn naar verhouding van de door hen en den persoon in wiens rechten zij geacht moeten worden getreden te zijn geleverde hoeveelheid melk.

Artikel 5. Het voor de oprichting der vereeniging, den aankoop van het terrein, de stichting der fabriek met toebehoor, benodigde kapitaal zal worden geleend.

Artikel 6. De vereeniging verkoopt de verkregen boter en verdeelt de opbrengst onder de leden naar verhouding van de hoeveelheid en het vetgehalte der door elk geleverde melk, onder korting van een halven cent per kilogram melk.

Artikel 7. Wanneer de schulden der vereeniging betaald zijn, kan naar omstandigheden de korting in het voorgaande artikel bedoeld verminderd worden.

Artikel 8. Nieuwe leden kunnen worden toegelaten, doch in geen geval onder voordeliger voorwaarden dan die waaraan de leden-oprichters zijn onderworpen geweest, voornamelijk met het oog op de korting in artikel 6 bedoeld.

Artikel 9. Echter wordt de weduwe of één erfgenamen van een overleden lid geacht het lidmaatschap van den overledene voort te zetten, mits binnen vijf maanden na het overlijden aan het bestuur kennis gegeven worde van het voornemen tot toetreding en voldaan worde aan artikel 12 der wet tot regeling der coöperatieve vereenigingen.

Hetzelfde geldt ten aanzien van den huurder eener boerderij, indien zijn huurder-voorganger lid was, en bij binnen twee maanden na betrekking der hoeve van zijn voornemen tot toetreding aan het bestuur kennis geeft en de afbrekkende huurder zijn lidmaatschap heeft opgezegd onder afstand van alle rechten op de goederen der vereeniging, zonder de waarde van zijn aandeel te vergen volgens artikel 12.

Artikel 10. Elk lid kan wegens overtreding der statuten of van de huisboudelijke reglementen, of wegens andere geldige redenen, als handelingen in strijd met de belangen der vereeniging,

meerderheid der uitgebrachte geldige stemmen. Bij staking beslist het lot.

Artikel 20. Na afbetaling der schulden, lasten, kosten en vergoedingen, worden de in kas zijnde gelden besteed als volgt: twintig procent tot vorming van eene reservekas en tachtig procent worden tusschen de leden verdeeld naar verhouding van de hoeveelheid aangebrachte melk.

Artikel 21. Ingeval buitengewone uitgaven vereischt worden, als voor vernieuwing of grove reparatiën aan machines of gebouwen, kan het bestuur de benodigde gelden uit de reservekas nemen.

Artikel 22. Veranderingen in de statuten worden slechts bij dringende noodzakelijkheid gemaakt en moeten dan twee derden der uitgebrachte geldige stemmen op zich vereenigen.

Artikel 23. Het bestuur neemt bij onvoorziene en spoedeisende gevallen steeds zoodanige maatregelen als het zal dienstig oordeelen.

Artikel 24. Alle geschillen de statuten, huisboudelijke reglementen of eenig ander punt de vereeniging of hare werking betreffende, worden door het bestuur beslist.

De buiten Maarheeze wonende leden kiezen domicilie ten raadhuis der gemeente Maarheeze.

Verschenen personen zijn aan den notaris bekend.

Waarvan akte.

In minuut opgemaakt, is verleden te Maarheeze, den tienden October achttienhonderd vier en negentig, in tegenwoordigheid van de heeren Gerard van Winkel, notarisleker, wonende te Budel, en Petrus Damen, hoofd der school, wonende te Maarheeze, als getuigen.

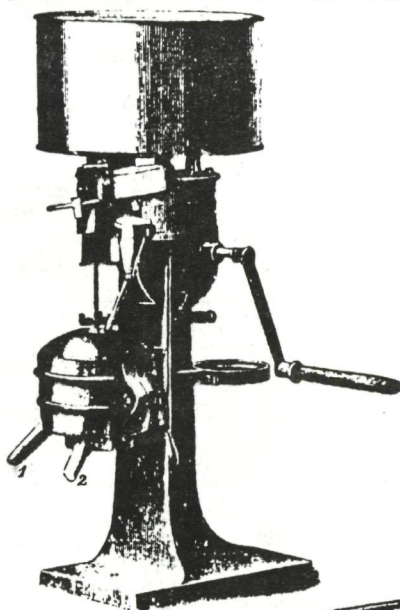
Na voorlezing hebben de comparanten, de notaris en de getuigen de akte onderteekend, met uitzondering van Jan Peter van de Kruys, Franciscus van Mierlo, Joseph Bos, Andries Rampen, Jobanna Rampen, Lambert Verbruggen, Elisabeth Menten, Aldegonda Bax, Franciscus van den Hurk, Antonius van den Boom, Francis Cox en Josina Bax, die verklaarden hunnen naam niet te kunnen teekenen.

(Get.): J. A. Schepens, P. Carjinaal, F. v. Ekert, S. van Ekert, J. Guns, J. van Kessel, W. van Geldrop, J. C. Evers, H. Guns, A. Guns, M. Cardinaal, J. G. van Werde, J. Menten, Francina van Mierlo, J. Winters, W. Biemans, W. Guns, H. Guns, F. de Regter, A. Rampen, A. Rampen, A. Engelen, A. Biemans, P. J. Franssen, F. van de Weegh, W. van Werde, J. van der Kruis, H. van Werde, Th. Lammers, J. v. Mierlo, A. van Weede, J. Cox, F. van Himbergen, J. v. d. Putten, M. Guns, J. H. Vos, J. Stals, M. Dirks, G. van Werde, A. Hesius, P. Cardinaal, H. Biemans, M. van de Weegh, J. van Cranenbroek, F. v. den Groenendaal, J. Vos, M. v. Kessel, A. v. Mierlo, A. v. d. Weegh, J. W. van Otterdijk, H. Rampen, M. Dillen, A. Bimmers, C. Moons; van Winkel, P. Dameu, A. Joosten, notaris.

Geregistreerd te Helmond twaalf October 1890 vier en negentig, deel 105, folio 123 recto, rak 8. Drie bladen, geen revooi. Ontvangen voor recht een gulden twintig cent. De ontvanger, (geteekend:) van Lis.

De eerste steen boven de toegangsdeur van het in de volksmond genoemde 'boterfabriekske' vermeldde 'A^o 1894' (25). Deze steen is bij de laatste grote verbouwing verwijderd. Ervoor in de plaats kwam een gevelsteen met de om onverklaarbare redenen foutieve aanduiding '1879'. Vond de verbouwing misschien plaats in 1979 en heeft men zich toen misschien een eeuw vergist? Enfin, keren we terug naar het juiste jaar 1894. De vereniging die de naam 'Maarheezer Zuivelfabriek' kreeg, werd opgericht door 66 leden, meest landbouwers. Uit hun midden koos men een bestuur bestaande uit J.A. Schepens, voorzitter; P. Damen, secretaris-penningmeester; J. Menten, J.G. van Werde en J. Thomaszoon van Kessel, leden.

Damen en Van Kessel bleven tot de opheffing van de fabriek bestuurstaken vervullen. De naam van J. Menten verdween in 1900 uit het register van de vereniging, terwijl in 1908 A.H. Biemans en W.M. van de Weegh bestuurslid werden. Het ledental van de vereniging steeg al snel naar de negentig en bleef vrij constant rond dat aantal hangen. De boeren brachten hun melk meestal zelf met de kruitwagen naar het fabriekje. Daar stond in het voorste deel een grote ketel die met warm water werd verwarmd, waarin de melk werd gegoten. Voor de aanvoer van water was aan de kant van 'Du Commerce' (nu Kerkstraat 2) speciaal een zeventig (? !) meter diepe pomp geslagen, die ook werd gebruikt door de Maarheezenaren als de putten aan huis droog stonden. Het water had natuurlijk een echte grondsmaak.



Een Melotte handkrachtcentrifuge. Een soortgelijk apparaat werd ook in Maarheeze gebruikt om melk te ontromen.

De melk werd vervolgens met een handkrachtcentrifuge (zie afbeelding) ontroomd, waarna men de room 24 uur lang liet zuren in houten roomtonnen. In een karnton werd de room tot boter 'geslagen'. Hierna schepte men de boter uit de karn, spoelde de boter en legde deze in een paardeharen zeef om uit te lekken. Tenslotte werd de boter soms gekleurd, daarna gekneed en gezouten. Hierna was de boter voor verkoop en consumptie gereed (26). Het werk in de fabriek werd gedaan door twee werkploegen: Nölleke Guns met Cis Groenen en Driekske Rampen met Tinus Verhoeven ('de Bakker'). Guns was voorwerker-verwarmer, Groenen was draaier, evenals Rampen. Driek Noten bracht de boter in manden met paard en kar éénmaal per week naar Hamont (27). Hiermee komen we op de produktie van de boter. Deze is met behulp van gemeentelijke en rijkslandbouwverslagen als volgt samen te vatten (28):

jaar	in de zuivelfabriek		op de boerderijen
	hoeveelheid verwerkte melk in liters	hoeveelheid geproduceerde boter in kg.	hoeveelheid geproduceerde boter in kg.
1894	?	22.079,5	1.800
1895	415.000	15.000	1.800
1896	415.937	14.549	750
1897	458.200,5	16.077	850
1898	465.609,5	16.511	500
1899	498.666,5	17.101	300
1900	512.974	17.502	300
1901	485.352	17.129	280
1902	506.704	17.175,75	280

In het gemeentelijk verslag over de landbouw in 1894 vermeldde men 349 stuks runderen, waaronder 235 melkkoeien en -vaarzen. De zuivelprijzen waren goed en de belangrijke melkproduktie was bestemd voor boterbereiding en kalvermesten. Het rijksverslag over 1897 merkte op: "Alle leveranciers zijn leden der coöperatie. Na aftrek der onkosten wordt de volle waarde der melk uitbetaald. De ondermelk en ook de karnemelk wordt aan de deelnemers teruggegeven. De geldswaarde der melk valt dus moeilijk op te geven. De boter heeft opgebracht, na aftrek van invoerrechten in België en spoorvrachten, f 17 636,10". In 1900 was dat bedrag f 21.513,00, het gemiddeld aantal liters melk per koe per jaar was 2900. In 1914 werd het boterfabriekje te Maarheeze opgeheven: "De handkrachtfabriek te Maarheeze is in Mei 1914 opgeheven en is in combinatie met handkrachtfabrieken der gemeenten Soerendonk en Budel omgezet in de Coöp. Stoomzuivelfabriek St. Antonius, gelegen onder de gemeente Budel. Deze fabriek werd geopend 26 mei 1914" (29). Overigens had Maarheeze blijkens de gemeentelijke landbouwversla-

gen in de periode 1906-1910 nog een ander boterfabriekje gekend. Dit was niet cooperatief, maar 'speculatief', directeur was Th. Lamers.

Het voormalige zuivelfabriekje werd nu handel in meelprodukten (voor), geleid door Teuw van de Weegh en eierinpaklokaal (achter), door Jac. Noten. Op de zolderverdieping droogde deze laatste ook lindebloesem.

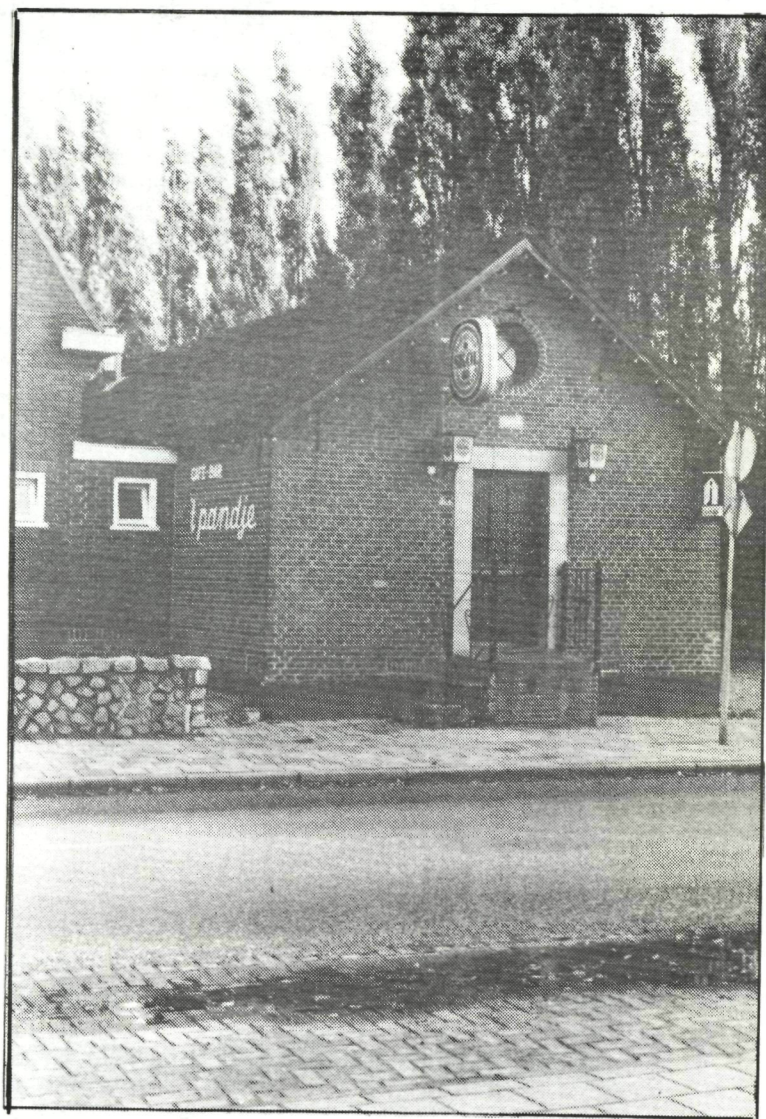


Het voormalige zuivelfabriekje in 1941,
toen het als eierinpaklokaal dienst deed.
Links het huis van A. Winters, rechts van J. Praats.

In deze periode kwam vermoedelijk het trapje voor de ingang. Dat ontbreekt op oude ansichtkaarten. Omdat men niet langer melk met karren aanvoerde, maar nu veel meer zelf binnen moest gaan, zal dat wel gemaakt zijn. Van een eierinkoopvereniging spreekt pas het gemeentelijk verslag van de landbouw over 1922. Contactpersoon was A.H. Biemans. Een jaar later pas duikt de N.V. Verkoopcentrale Afd. te Maarheeze op (W.M. van de Weegh). Of dit de bedoelde vereniging zijn is niet duidelijk. De meelhandel werd vermoedelijk voortgezet in het latere boerenbondgebouw aan de Stationsstraat. In dit verband spreekt het gemeentelijk landbouwverslag over 1931 over de Coöp. Handelsvereniging N.C.B. Veghel te Maarheeze, door G. Guns.

Het voormalige boterfabriekje werd nu in zijn geheel 'eierbond'. Jac. Noten werd als inpakker opgevolgd door Jan en Drika Praats. Deze woonden naast het gebouwtje (nu Kerkstraat 4). Praats bekleedde diverse functies binnen het (boeren)verenigingswezen en was ook kassier van de Boerenleenbank, die bij hem thuis gehuisvest was. De N.C. Boerenbond afdeling Maarheeze werd na verloop van tijd eigenaar van het eierinpaklokaal. Deze vereniging komt in 1900 voor het eerst voor in de rijkslandbouwverslagen. Vermoedelijk is die in dat jaar opgericht, mogelijk naar aanleiding van een bezoek van 'Boerenapostel' Van den Elsen (30). Hier doet zich duidelijk het gemis voelen van de oude verenigingsadministratie van de Maarheezer Boerenbond, welke enige jaren geleden werd verbrand! Het eierinpaklokaal was gedurende bepaalde uren en dagen geopend. De eieren werden door de inwoners van Maarheeze in manden en korven gebracht, thuis hadden de boeren ze van stempels voorzien. Op de eierbond werden door Jan en Drika zorgvuldig de herkomst en het aantal genoteerd en werden de eieren van de voorgaande week afgerekend. de eieren werden ter plekke gewassen (in azijn) en 'geschouwd', dat wil zeggen met behulp van een lichtbak werden 'vuile' eieren die bebroed waren of bloedstopjes hadden, eruit gehaald en aan de eigenaars teruggegeven. De goede eieren werden afgehaald voor de Eiermijn in Roermond. Later hoefden de boeren niet zelf meer naar de 'eierbond' maar werden de eieren met een wagen (later met een tractor) door Giel van Gansewinkel en daarna door zijn zoon Jac. bij de boeren opgehaald. Ook Driek den Ouden heeft in Maarheeze eieren opgehaald.

Zo funktioneerde het gebouw nog jarenlang. In 1962 verzocht A. Winters aan de 'Boerenbond' om de kelder van het eierinpaklokaal te mogen huren. Vanaf die tijd werd onderhandeld met verschillende personen over de verkoop van het gebouwtje. Dat gebeurde uiteindelijk in 1968, toen overbuurman Driek van Gansewinkel het gebouw kocht (31). In de zeventiger jaren kreeg het gebouw na een grondige verbouwing de bestemming van café-bar onder de naam 't Pandje'. U weet nu hopelijk dat het niet zomaar een pand is! Voor op- en of aanmerkingen houd ik mij als altijd zeer aanbevolen (32).



Café-bar 't Pandje in 1982.

Noten

1. Eerdere bijdragen over de Kerkstraat verschenen als Straatnamen (XII), (XV), (XVI) en (XVII) in: Aa-kroniek 5 (1986) pp. 28-37, 134-140 en 6 (1987) pp. 26-33 en 211-227.
2. Zie hiervoor: J. Biemans, Een Maarheezer gevelsteen vertelt . . . in: Aa-kroniek 2 (1983) pp. 25-26; H. Jaspers, De stoomzuivelfabriek Sint Antonius en haar voorgangers in: Aa-kroniek 5 (1986) pp. 102-122 (verder aangehaald als: Jaspers). J. Biemans, interessante vondst voor zuivelhistorie Maarheeze in: Aa-kroniek 6 (1987) pp. 11-12.
3. Gegevens voornamelijk ontleend aan: R.J. Jansen, Wel en wee rond Cranendonck's bestuurlijke stee (Maarheeze 1985) pp. 27-34 (verder aangehaald als: Jansen).
4. Streekarchivariaat Peelland, Deurne, Nieuw archief der gemeente Maarheeze (verder: SAP), voorl. inv. nr. 400 gemeenteverslag 1882.
5. SAP, voorl. inv. nr. 348 notulen gemeenteraadsvergadering 14 oktober 1882. In afwijking van de tekst bij Jansen meen ik de aangehaalde passage op deze wijze te moeten interpreteren (Jansen p. 33).
6. SAP, voorl. inv. nr. 348 ongedateerde notulen gemeenteraadsvergadering (na 4 oktober 1883).
7. SAP, voorl. inv. nr. 402 gemeenteverslag 1922.
8. Zie hiervoor mijn hierboven onder noot 2 genoemde eerste artikel.
9. SAP, voorl. inv. nr. 348 notulen gemeenteraadsvergadering 2 september 1884.
10. Idem, vergadering 8 augustus 1884.
11. Jansen p. 33.
12. SAP, voorl. inv. nr. 638 gemeenterekening 1884 en voorl. inv. nr. 639 gemeenterekening 1885.
13. SAP, voorl. inv. nr. 416 ongedateerde lijst uit te voeren herstellingen.
14. Idem, brief provincie Noord-Brabant aan gemeentebestuur Maarheeze d.d. 31 december 1918.
15. Zie hiervoor R.J. Jansen, De vereniging van Maarheeze en Soerendonk in 1925 in: Aa-kroniek 1 (1982) pp. 15-22 en Jansen, pp. 17-24.
16. SAP, voorl. inv. nr. 402 gemeenteverslag 1925.
17. SAP, voorl. inv. nr. 416 brief B. en W. Maarheeze aan Gedeputeerde Staten 's-Hertogenbosch d.d. 17 juni 1926.
18. Idem, d.d. 14 december 1926.
19. Zie over de aanleg van deze rijksweg mijn artikel Straatnamen (XVII) in: Aa-kroniek 6 (1987) pp. 211-227.
20. Het navolgende algemene overzicht is ontleend aan de Verslagen en mededelingen van de afdeling landbouw van het departement

- van waterstaat, handel en nijverheid 1904 no. 1 boterproductie en botercontrole in Nederland ('s-Gravenhage 1904); D. Stijkel, Budels eerste boterfabriekje in: Bijdragen en Mededelingen van het Nederlands Openluchtmuseum 38 (1975) pp. 14-19 (verder: Stijkel) en S.H. Winkelmolen, Budel en Cranendonk voorheen en thans (Budel z.j. (1961)/1977) H. XVI par. 2B 4-5.
21. In het artikel van Jaspers dienen op pagina 103 de jaartallen 1882-1883, 1884 gelezen te worden als 1892-1893, 1894.
 22. Zie J. Biemans, Straatnamen (XVI) in: Aa-kroniek 6 (1987) p. 31.
 23. SAP, voorl. inv. nr. 348 notulen gemeenteraadsvergadering 18 december 1893.
 24. Zie mijn hierboven onder noot 2 genoemde tweede artikel.
 25. Ik kan mij dit opschrift nog goed herinneren maar vond bovendien steun bij P.W. van Gils, Mijmeringen en overpeinzingen van een schoolmeester in: Maarheezer Belang uitgave Philips personeelszaken (December 1959) p. 2.
 26. Stijkel pp. 15, 18.
 27. Voor de familie Noten zie: J. Biemans, Straatnamen (XV) in: Aa-kroniek 5 (1986) pp. 137-138.
 28. SAP, ongeinventariseerd gedeelte, inv. nr. 824 verslagen over den landbouw in de gemeente Maarheeze, 1888-1902; Verslagen over den landbouw in Nederland, 1894-1900 ('s-Gravenhage 1898-1902).
De getallen over de periode 1903-1914 zijn nog in deze beide soorten verslagen, noch bij de FNZ (vgl. Jaspers p. 105) bekend.
 29. SAP, ongeinventariseerd gedeelte, inv. nr. 825 vragenlijsten ten behoeve van het verslag over den landbouw, 1903-1945, 1914. Zie hiervoor ook Jaspers.
 30. Van den Elsen was op 16 september 1900 in ieder geval in Budel: zie hierover Winkelmolen H. XVI par. 2 D.
 31. Archief N.C.B. afdeling Maarheeze, Notulenboek 1947-1974, notulen bestuursvergadering 25 maart 1968.
 32. Een welgemeend woord van dank aan diegenen, die mij mondeling informatie verstrekten: de heren P. van Gils, J. Hanssen, A. van Hunsel en H. Valkenburg te Maarheeze. Aan de heer H. Veroude te Maarheeze voor zijn bereidwilligheid om mij inzage te verschaffen in het archief van de N.C.B. afdeling Maarheeze, speciaal ook aan de heer A. Mulder te Maarheeze, die mij deze en de vorige keer voorzag van illustratiemateriaal uit zijn uitgebreide collectie, waarop ik nooit tevergeefs een beroep doe.
Tenslotte wil ik mijn waardering uitspreken voor de heren Bakens, Boks, Jansen en Van de Laarschot van het Streekarchivariaat Peelland evenals de medewerkers van de gemeente Maarheeze.

